

SZEGED KÖZÉPKORI VÁRA.

A régi városok és várak (várkastélyok) építéstörténete érdekes és változatos. Egymást követték évszázados történetükben a felépítés, megerősítés, átalakítás. S ha tűzvész vagy ostrom következtében elpusztultak, mindig újra felépítették s ezek a sokszori át- és újraépítések nemcsak a különféle korok építéstílusait és az építéstechnika haladását tüntetik fel, hanem igen sokszor vidéküknek, országuknak történetét is hűen tükröztetik. A *szegedi vár* vagy *várkastély* építéstörténete pl. három élesen megkülönböztethető korszakra osztható. E korok elseje a vár felépítésétől az 1543. évi török elfoglalásig számítható s ez foglalja magában a vár *középkori történetét*, amelyet másként még a vár *magyar korának* is nevezhetünk. Második korszaka a *török hódoltság* ideje, amely nem egészen másfél századig tartott: 1543-tól 1686-ig. Végül az 1686-iki visszafoglalástól a várnak 1881—82. évi lerombolásáig tart a majdnem kétszáz éves *osztrák korszak*, amely befejezi a szegedi vár hat évszázadnál hosszabb életkorát.

Az eddig ismert okleveles adatok alapján csak annyit tudunk, hogy a szegedi vár a XIV. század elején már megvolt, de akkori méreteiről, alakjáról, beosztásáról ezek az oklevelek nem tájékoztatnak. E tanulmányunk az a célja, hogy ezt a hiányt lehetőleg pótolja. A következő sorokban u. i. a szegedi vár első korszakának, a magyar nemzeti uralom idejére eső szegedi *középkori vár építéstörténetének* vázlatát, alakjának, méreteinek és szerkezetének leírását óhajtom lejegyezni. Mindazt, amit eddig ismeretlen régi tervrajzok alapján és a kínálkozó építéstörténeti és stiltani analógiák segítségével megállapítani sikerült.

Egy előbbi tanulmányomban (A szegedi vár legrégibb története, Dolg. 1926, 144—157.) igyekeztem bebizonyítani, hogy a későbbi szegedi vár helyén az ókorban és a rómaiak idejében valami körülkerített telep hely állott. Hogy mi volt ennek további sorsa, arra nézve, okleveles adatok hiányában csak következtethetünk egyet-mást. Tudjuk pl., hogy a tatárjárás koráig csak olyan erődített városaink voltak, amelyeket a honfoglaló magyarok *már megerősítve* találtak itt, s hogy Szent István király ezekbe az erődített városokba helyezte a vármegyék ispánjait és a püspökségek székhelyét. Abból a körülményből tehát, hogy a Szeged vidékére is kiterjedő vármegye és püspökség székhelye nem Szeged volt, azt lehet

következtetni, hogy Szeged Szent István korában nem volt erősített hely. Az egykor itt levő római kori telephely a római hadak kivonulása és Szent István kora közé eső századok folyamán tehát úgylátszik elpusztult, teljesen rombadőlt. Valószínűleg a Duna—Tisza között tanyázó nomád barbárok pusztították el a római katonaság kivonulása után védtelenül maradt telepet. Előbb bizonyára alaposan megrabolták, azután felgyújtották, s a többi aztán elvégezte az idő.

Szent István korában tehát még nem volt Szegeden vár, de 1321-ben már volt. A legrégebb adat ugyanis, amely a szegedi vár létezését bizonyítja az 1321. évből való, amikor I. Károly király egyik oklevelében említést tesz a Dorosma nemzetségből származó Pál mesterről, ki az ó-budai és szegedi királyi várak várnagya volt. (Reizner János Szeged története, I., 49.) Valószínű persze, hogy nem éppen ebben az esztendőben épült, hanem már előbb, talán már 100—150 esztendővel előbb. De valószínűnek mondhatjuk azt is, hogy már a XIV. században Szegeden a kornak megfelelő várnak kellett lennie. Abban az évszázadban ugyanis meglehetősen sűrűn történtek Szegeden királylátogatások és olyan országos gyülekezések, amelyeket a középkorban csak rendes várakban, illetőleg a várak palotáiban, a *palas*-ban tartottak meg. Reizner Szeged történetében részletesen felsorolja ezeket a sűrű királylátogatásokat és azokat a történelmi fontosságú eseményeket, amelyek Szegeden akkor történtek, vagy innen indultak ki. (i. m. I., 43—45.) El sem lehet képzelni azt, hogy a nagy uraknak ez a sokszori és gyakran huzamosabb ideig tartó látogatása és vendégeskedése máshol, mint egy korszerű és az úri követelményeknek megfelelő várban, illetve annak palotájában történhetett volna. Ismerni kell a középkori lakásviszonyokról való feljegyzéseket, hogy ezt megérthessük. A középkorban még a sokat emlegetett civilizáltabb európai nyugat városaiban sem volt valamire való lakóház, amelybe király vagy annak vendégei megszállhattak volna. Fából összetákoltt apró házacskák voltak a városi lakosság hájlékai, s kizárólag csak a templomok és a várkastélyok palotái épültek állandóbb anyagból. kőből és téglából. Szegeden sem lehetett az másképpen, még ha szabad királyi város volt is, a házak itt is ilyen nyomorúságosak voltak, mint mindenütt másutt.

A középkor urai csak várkastélyban laktak, s a városok királyi vendégei csak várkastélyok palotáiban lakhattak. A középkorban a városok azonban még nem építettek palotákat, városházakat, vendégfogadókat. Ha tehát azt olvassuk, hogy Hunyadinak kőpalotája volt Szegeden, akkor azt úgy kell érteni, hogy ez a kőpalota a szegedi várkastélyban volt, nem pedig a város valamelyik utcájában. S ha való az, amit a hagyomány mond, amely szerint Zsigmond, László és Mátyás királyoknak is volt palotájuk Szegeden (Varga Ferenc, Szeged tört. 42—45.), akkor ez alatt is csak a várkastélyban levő palotát kell érteni.

Oklevelekben sűrűn megemlékeznek a szegedi várról. A szegedi várnagyok szerepelnek 1321-ben 1333-, 1348-, 1358-, 1424-, 1443-, 1456-, 1459- és

1470—71-ben. A várról szólnak az 1338-, 1389-, 1437-, 1439-, 1456-, 1458-, 1459-, 1494-, 1495-, 1496-, 1502-, 1518- és 1524-ből való oklevelek. (Reizner i. m. I., 47—51.) Reizner János i. helyen részletesen felsorolja a szegedi vár okleveleken alapuló középkori történetét és birtokviszonyait.

A régibb történetírók azt mondták, hogy Szegeden azelőtt rendes vár nem volt, s hogy a téglából épített szegedi várkastélyt Szoliman szultán alatt a törökök építették, miután az addig állítólag csak földsáncokból álló várat a törökök 1543-ban elfoglalták. Valamennyi külföldi és hazai író mind ezt mondja, de valamennyinek közös, de téves kútforrása *Istvánffy* volt, aki azt írta, hogy Szeged a Dózsa-féle pórlázadás alkalmával, 1514-ben még fallal övezve nem volt, hanem csak erős sáncok vették körül. Hiszen ez tökéletesen igaz is, mert a város (a későbbi *Palánk* városrész) nem volt fallal övezve soha. Ez t. i., Reizner szerint Zsigmond király óta, árokkal, sáncsal és palánkkal volt kerítve. Ellenben a tulajdonképeni várkastély (mint később látni fogjuk), 1514-ben már rendes kő- és téglafalakkal volt körülvéve. *Istvánffy* csak a városról szól, de a későbbi írók a várkastélyra is értették ezt.

A középkori szegedi vár, jellegére nézve olyan lehetett, mint az ugyanazon korbéli külföldi vár legtöbbje: hivatalos vár volt (németül *Amtsburg*), amelyben egy királyi hivatalnok, a várispán székel, s az volt a feladata, hogy egy határkerületet, egy vármegyét ellenséges támadások vagy belső lázadások ellen megvédelmezzon.

Ez a vár nem lehetett olyan kisszerű és jelentéktelen földvár, mint amilyenek a történetírók legtöbbje elképzelte. Amikor IV. Béla király az elpusztított csongrádi földvár helyett Szegeden építtetett fel új királyi várat, (Reizner i. m. I., 47.), bizonyosan nem emeltetett újra olyan könnyen megostromolható földvárat, mint amilyen addig divatban volt nálunk, s amilyen a csongrádi volt, hanem nyugati mintára, valószínűleg külföldről hozott építőkkel csináltatott olyan újszerű, kőből és téglából való falakkal és tornyokkal körülvett erődítést, amelyet a tatárok esetleges újabb betörésük esetén fel nem égethettek, el nem foglalhattak.

Hogy milyenek voltak ezek a XII. és XIII. századbéli újabbszerű várak, arról elég világos képet adnak a még ma is meglévő analógiák. A kőből és téglából való várakat nyugaton általában a XII. században kezdték építeni. S mivel a XII. és XIII. században az építőművészetben az új, román és gót építéstílus uralkodott, az akkor emelt várak természetesen ilyen stílusban épültek. Ezeknek a román vagy gót stílusú váraknak olyan határozott jellemző építés-technikai szerkezetei és stílusi formáik vannak, amelyek pontosan korhatározók. Ha tehát valahol ezeknek a stílusoknak megfelelő építményt vagy erődöt látunk, vagy (ha ma már át van alakítva, vagy tán már nincs is meg) egykori képét, tervrajzát, meglehetősen pontossággal meg tudjuk határozni építésének idejét, korát, a látható stílusi részletek alapján.

*

Amikor a szegedi várat 1881—82-ben lebontották, természetesen már nem lehetett látni a falain, tornyain, kapuin olyan szerkezeti részleteket, amelyek a vár XIII. századbeli eredetére vallottak volna. Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy hányszor eshetett át ez az építmény mindenféle átépítésen és restauráláson az eltelt öt-hat évszázad folyamán. Szerencsére azonban úgy látszik sohasem volt a mindenkori tulajdonosnak és építetőnek annyi pénze, hogy a várat *alaposan* megváltoztassa, hogy a maga korának megfelelően teljesen újjáépítse. Sem a török, sem az osztrák nem változtatott annyit a váron, hogy annak középkori jellege még a XVIII. századból származó tervrajzokból megállapítható ne volna.

Már *Dugonics* Andrásnak feltűnt, s *Ételka c. regényének* egy jegyzetében (III. kiad. I. k. 222.) említi, hogy a szegedi vár építésmódja nem egységes, s a várnak a város felé, napnyugatra eső része később épült s azután ragasztódott a másikhoz. (Ez a XVIII. sz.-beli restaurálás volt.) Továbbá azt mondja: „... ha a' várnak az a kapuja, mely Palánk felé fordult, egynehány esztendőök előtt le-nem-dült volna (melynek fenn-álltát magam' szememmel láttam) ki-ki könnyen észre-vehette volna: hogy annak fölső része úgy építettett: melyből minden-felé ki lehetett a' nyilakat bátorságosan iránzani. Vagy csak e' dolog is meg-győzheti az embert: hogy a' várat nem Szoliman Császár építtette; mert annak üdejében nem nyilakkal védelmezték immár a' várakat, hanem Puskákkal és ágyukkal“.

Dugonicsnak igaza volt. A kaputorony felső részén olyan löréses falcsipkézet volt, amilyent csak a középkorban építettek, amikor még nyilakkal lövöldöztek a várfalakról. Dugonicsnak ez a feljegyzése igen fontos bizonyíték a szegedi vár *középkori* származása kérdésében. Egymagában azonban elégtelen, mert részletesebb leírást nem ad.

Írásbeli, ú. n. történelmi adatok hiánya miatt a szegedi vár keletkezésének idejét, építésének egyes korszakait csakis azokból a tervrajzokból határozhatjuk meg, amelyek a lebontott várról szerencsénkre fennmaradtak.

Először meg kell említeni itt azt a tervvázlatot, amelyet a törököktől visszafoglalt várról *Lambion* osztrák mérnökkari tiszt készített 1695-ben, s amelynek kisebbített másolatát Reizner János Szeged történetében közli. Ez a rajz a vár legrégibb ábrázolása s a várnak azon állapotát mutatja, amely az az 1543. évi helyreállítás alkalmával volt. (Reizner i. m. I., 110.) További fejtegetéseim alapjául azonban legfőképen azok az eredeti régi tervrajzok szolgálnak, amelyeket a szegedi Somogyi-Könyvtár őrzött meg, s amelyeket a város rekonstrukciója alkalmával a királyi biztosság gyűjtött össze. A gyűjtemény 120 darab különböző méretű, különféle származású és különböző korú tervrajzból áll, s ezek mind régi szegedi katonai építményekre, legtöbbször azonban a szegedi vár falaira, kazamatáira s a falakon belül elhelyezett épületekre vonatkoznak. A tervrajzgyűjtemény egyes lapjai a rajtuk levő bélyegzők és felírások szerint a budai, az aradi és a temesvári katonai műszaki irodákból, illetőleg irattárakból va-

lók. És bár ezek között a legrégebbsnek a kora sem terjed a XVIII. század közepénél korábbra, mégis különösen a régiebb lapok sok olyan építészeti részletet őriztek meg, amelyekből határozottan és világosan meg lehet állapítani a vár *középkori* keletkezését. Összegyűjtve és összeállítva az egyes lapokon található adatokat, meglehetősen teljes képét tudjuk rekonstruálni a szegedi vár középkori állapotának és alakjának.

Már a tervek felületes szemlélete is meggyőzi a hozzáértőt arról, hogy *ezt* a várat, *ezeket* a falakat és tornyokat nem építette és nem építhette Szolimán szultán a XVI. század derekán. Kiderül, hogy a török még *át sem építette* azokat, legfeljebb csak javította és megerősítette, ahol kellett. Ha a török építette volna a várat, akkor egészen más alakúnak és más méretezésűnek kellett volna lennie, mert a török a XVI. század közepén már tudott a kornak megfelelő, a modern haditechnika szerint való várat építeni s ha újat épített, mintahogy a szegedi várról mondják, bizonyosan e szerint építette volna s nem a divatja múlt, az akkor már általánosan elterjedt és bevezetett lőporos fegyvereknek semmiképen meg nem felelő. A várnak az az alakja, amely a tervrajzok alapján megállapítható, teljesen a XIII. század építésére vall.

*

Amit *Reizner* mondott a szegedi vár legrégebbi alakjáról, hogy annak terjedelme, alakja is akkora és olyan lehetett, mint a későbbi váré (I. m. I., 48.), s amit később megismétel (I., 110.), mikor arról ír, hogy a török nem változtatott a váron s a kijavítás és megerősítés alkalmával a vár terjedelme és alakja tulajdonképpen nem változott, azt a fennmaradt tervrajzok teljesen igazolják. Egészen bizonyos, hogy a vár alakja és terjedelme felépítése óta nem változott meg, kivéve a Tisza felőli oldalon történt változtatást, amelyet az osztrákok voltak kénytelenek a XVII—XVIII. században tenni. Úgy hogy ezt az utóbbi részt leszámítva, a vár legrégebbi alakját pontosan meg tudjuk határozni.

Nagy régiségre vall már az a körülmény is, hogy a szegedi vár alaprajza igen egyszerű volt. Kerületének alakja nagyjából szabálytalan négyszög volt, amelynek oldalai megközelítőleg északkelet—délnyugat, illetőleg északnyugat— délkelet irányában haladtak. Délkeleti oldala a Tisza partján a folyóval párhuzamosan feküdt, másik három oldala a szárazföldön elég széles és vízzel telt árokkal volt körülvéve. A várfal sarkain kerek, és a falak mentén négyszegletes tornyok álltak. Kimutathatólag három kapuja (esetleg négy) volt: egyik a déli falban *Palánk* városrész felé, a második az északi falban felsőváros felé, a harmadik a nyugati falban. Ezek a várbejáratok vagy kapuk középkori szokás szerint egy-egy tornyon keresztül vezettek. A középkori *magánváraknak* (lovagváraknak) csak *egy* bejáratuk volt, mert ezek elzárkóztak a forgalomtól, ellenben a *városok* erősítésein mindig *több* kapu volt, mert itt az volt a törekvés, hogy a forgalmat a városba, ill. várba tereljék, azon keresztül vezessék. Tehát a

szegedi várnak az a kimutatható *három* kapuja (s valószínű negyedik is) azt bizonyítja, hogy nem volt az mindig kizárólag katonai célnak szolgáló, hanem inkább valami kisebb polgári települést kerítő erődítés.

Miután az 1692-ben a Tiszába szakadt délkeleti oldal pontos helyzetéről és méretéről nincsen megbízható adatunk, csak hozzávetőleg tudjuk kiszámítani a vár eredeti területének hosszát és területének terjedelmét. E szerint a középkori vár egész kerülete, tehát a falak hosszúsága és hosszászámítva a tornyok szélességét is, körülbelül 876 méter volt, területe pedig lehe-

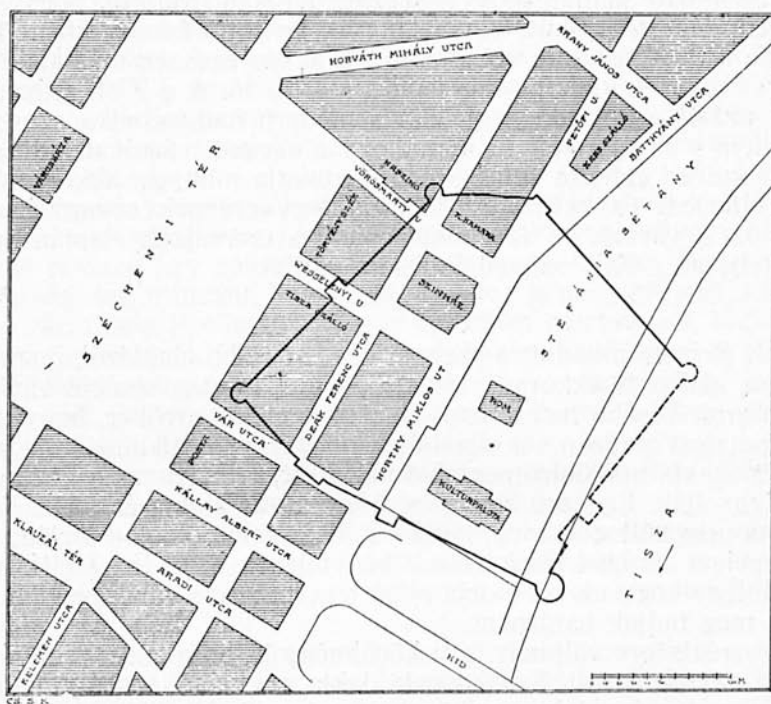

Fig. 1. kép.

tett vagy 50—51 ezer négyzetméter. Amint ezekből a számadatokból látható, a középkori szegedi vár éppen nem tartozott a mai értelemben vett *várak* közé, inkább *várkastély*nek mondható, mint ahogy később (a fennmaradt tervrajzokon) valóban mindig *Kastell*-nek nevezték. A várnak ez a kis terjedelme is mutatja középkori eredetét. Körülbelül olyan és akkora volt, mint a legtöbb hazai középkori vár, olyan, mint a becskereki, mint a temesvári, a gyulai vagy a bácsi vár.

Arra a kérdésre, hogy hol feküdt ez a vár, megfelel a mellékelt 1. sz. kép. Ez mutatja a volt vár elhelyezését a város mai utcahálózatában. Az

elhelyezés pontosságaért azonban nem vállalom felelőséget, mert a leg-szorgosabb kutatással sem sikerült olyan térképet feltalálnom, amely ezt

**A SZEGEDI KÖZÉPKORI VÁR
ALAPRAJZA**

RÉGI TERVRAJZOK ALAPJÁN
REKONSTRUÁLTA
CS. SEBESTYÉN KÁROLY.

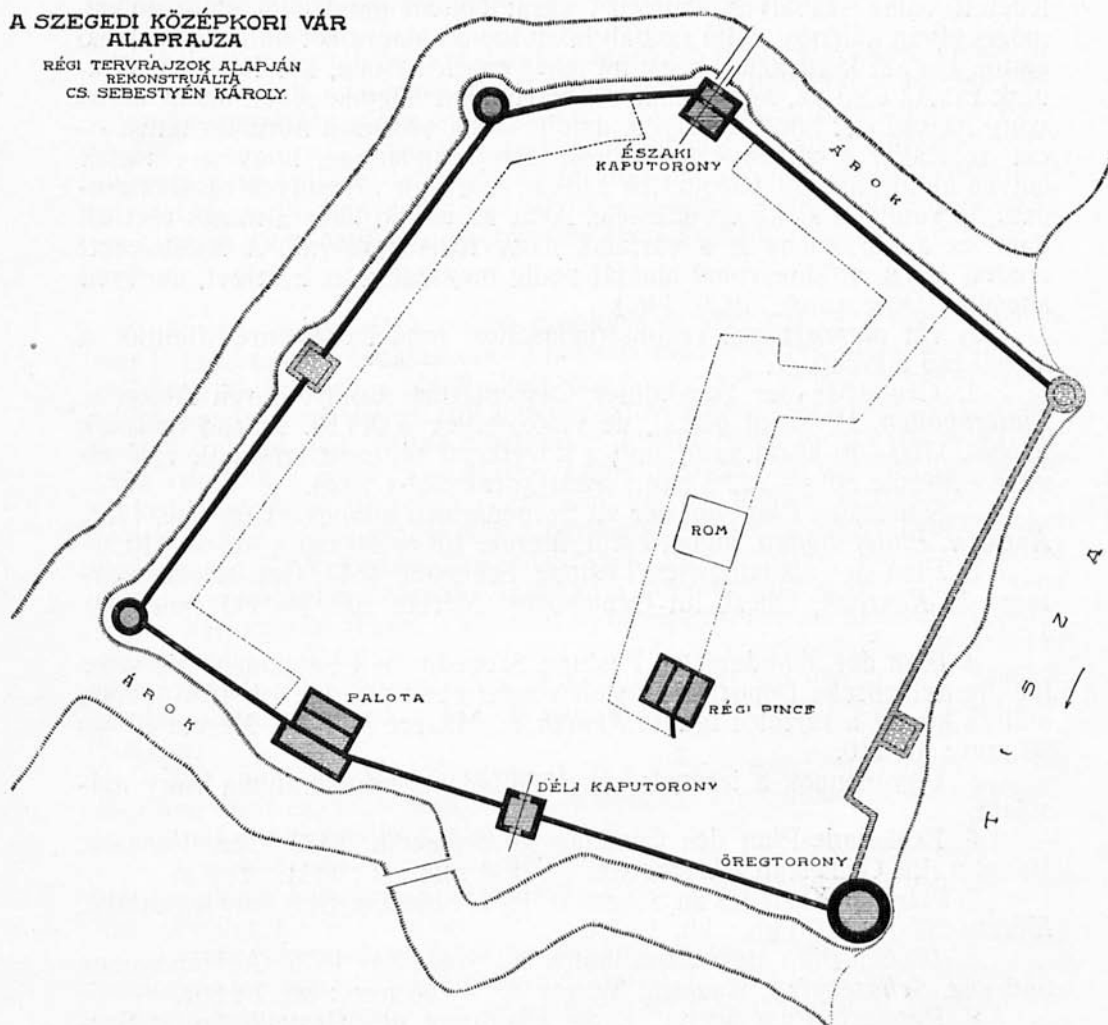

Fig. 2. kép.

ábrázolja. Pedig a vár lebontása és a város árvíz utáni rekonstrukciója alkalmával feltétlenül kellett ilyen térképnek készülnie. Kellő támaszpontok nélkül természetesen igen nehéz ezt most utólag megszerkeszteni, így aztán egészen pontos sem lehet az.

*

Első pillanatra különösnek tetszik az, hogy ilyen teljesen sík területen, mint amilyen a szegedi vár állott, és ahol látszólag tetszés szerint lehetett volna szabályos alaprajzú várat építeni minden akadály nélkül, mégis olyan különös alakú szabálytalan idomú alaprajzot adtak a vár első építői. Ha azt kérdezzük, hogy mi lehet ennek az oka, két feleletet adhatunk rá. Az első az, hogy amikor a várfalakat húzták, olyan alakú város vagy házcsoport állott a helyén, amely — ha szorosan körülkerítették — ezt az alakot eredményezte. Valószínűbb azonban az, hogy a várfalak helyén akkor, amikor felépítették azokat, már volt valamilyen régebbi eredetű, ugyanilyen alakú erődítésféle. Akár az egyik, akár a másik eset áll fenn, ez a körülmény is a várfalak nagy régiségére vall. A feltételezett eredeti és ősi erődítésvonal alakját pedig megszabta az a sziget, amelyen létesült. (Dolgozatok, 1926, 146.)

A vár *alaprajzának* rekonstruálásához rendelkezésemre állottak a következő tervrajzok:

1. Grundriss der Szegediner Cassematten, Copirt durch Anton v. *Pintershoffen*. (Évszám nélkül, de valószínűleg a XVIII. század második feléből, 1760—70 körül való, amit a következő keltezett terv tesz valószínűvé.) Mérete $50^{\circ} = 223.5$ mm.; tehát körülbelül 1 : 424.

2. Souterains Plan von der zu Szegedin neu erbauten Courtine, 1765. Anton v. *Pintershoffen*, Ingen. Lieut. Mérete $10^{\circ} = 90$ mm.; kb. 1 : 210.

3. Plan der abandonirten Festung Szegedin. 1811. Gez. durch Mártony de *Köszegh*, Oberl. im Geniekorps. Mérete $100^{\circ} = 111$ mm.; kb. 1 : 1708.

4. Plan der abandonirten Festung Szegedin in 4 Sectionen, wie selbe für die italienische Deportati Anstalt vorgerichtet worden ist. 1833. (Több aláírás között a rajzoló: Ignatz *Kinlein*, F. Maurer Meister. Mérete $10^{\circ} = 90$ mm.; 1 : 210.

5. Ugyanennek a tervnek egy 1834-ből való duplikátuma vagy másolata.

6. Esplanade-Plan des Castelles zu Szegedin. 1853. Gez. *Vasquez*, Hauptm. im Geniestab. Mérete $100^{\circ} = 103$ mm.; 1 : 1841.

7. Plan des Kastelles zu Szegedin. 1861. *Schmiss*, Oblt. im Geniestabe. Mérete $50^{\circ} = 110$ mm.; kb. 1 : 862.

8. Niveau-Plan des Castellhofes in Szegedin. 1876. Aufgenommen und gez. *Schaschitzky*, Hauptm. Mérete $30^{\circ} = 66$ mm.; kb. 1 : 862.

9. Rapports-Plan über . . . die Planirung des Castellhofes in Szegedin. 1877. Julius *Schaschitzky*, Hauptm. Mérete 1 : 400.

Bár kilenc darab alaprajz állott a rendelkezésemre a vár alaprajzának rekonstruálásához, mégis rendkívül nehéz volt a vár kerületének pontos megállapítása. Mert a tervek legtöbbször, bár olyan gondossággal van megrajzolva, amilyennek csak a régiek tudtak rajzolni, majdnem mind eltér egymástól. Sem a világtájak megjelölése nem pontos, sem a hossz- és szélességek, sem a sarkok szögméretei nem vágnak össze. Nem tudom, mi

lehet ennek az oka, ha csak a régi felmérési műszerek pontossága nem. Ezért tehát csak bizonyos kompromisszum árán lehetett boldogulni s így természetesen nem sikerült teljes matematikai pontossággal elkészíteni a rekonstruált alaprajzot.

Itt kell megemlíteni azt, hogy e munkám befejezése után, közvetlen a nyomdába való adás előtt került elő a bécsi levéltárakból a szegedi várról való egynehány eddig ismeretlen tervrajz. *Eperjesy Kálmán* dr. szíves-ségéből megszereztük ennek a nyolc vártervnek a fényképmásolatát. Az alaprajzok az 1716-tól 1775-ig terjedő időből valók, újat azonban nem tartalmaznak, egynehány részletet kivéve, ellenben mindenben megerősítik azt, amit a többi terv alapján sikerült megállapítani.

*

A városok és várak régibb erődítése és védelme — a kőparittyá és más hajítószerzőm feltalálásától a puskaporos fegyverek alkalmazásáig — majdnem kivétel nélkül abból állott, hogy magas és vastag falakkal vették körül, amelyekben egymástól bizonyos távolságra elhelyezett négyszögű vagy kerek tornyok voltak elhelyezve. A falakra és tornyokra belső lépcsők vezettek, s a fal vagy torony tetejéről kellett az ellenség támadását elhárítani. A falak mellvédpárkányának vagy a lőrés árnyékából lőtték le nyilaikat a védők, vagy onnan hajították le egyéb pusztító eszközeiket az ellenségre. A lőréses falkoronázások legjellemzőbb kormeghatározó részletei a középkori várnak. Azonban a falkoronának e festői csipkézetei már a XII. század végén, a számszerű bevezetésével csaknem elvesztették jelentőségüket. A forma ugyan még tovább élt évszázadokig, mert akkor abban látták a hadiépítészetnek fő jellemvonását, de már a XIV. században általában már csak a múltból való szép emlékeként szerepelnek a várfalakon.

Ezt tanítják a szakkönyvek, s itt e helyen azért emeljük ezt ki különösen, mert ez, mint látni fogjuk, a szegedi vár építésének kormeghatározásánál döntő szerepet játszik.

A szegedi vár is korának megfelelően magas és erős fallal volt körülvéve s abban bizonyos távolságban kerek és négyszegletes tornyok voltak elhelyezve.

A középkori várak falait és tornyait általában *kőből* építették s csak szükség esetén fordultak téglához ott, ahol kő nem volt, vagy drága volt a szállítása. A szegedi vár fala általános tudomás szerint *téglából* volt építve, mert így említik azok, akik írtak róla. Ez azonban nem felelt meg egészen az igazságnak, mert ez csak a vár törökkori és későbbi osztrák uralombeli állapotára vonatkozik. Ellenben a középkorban, tehát eredeti állapotában inkább azt lehetne mondani, hogy *kőből és téglából* való egyes anyagú volt a fala.

Amikor a várat lebontották, azt írták, hogy a falak „nagyreszt a Szeged határában található termés-, népünk által darázkőnek nevezett

likacsos kőből és különböző korra valló más-más méretű téglából épült...” (Szegedi Képes Naptár, 1881, 43.)

Kováts István, szegedi építőmester, aki a várbontás alkalmával önkéntes ellenőrző szolgálatot végzett s aki elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy megfigyeléseket tett a bontási munkák alatt, s megmen-tette az utókor számára a falakból kikerült faragott köveket, azt mondja a várbontásról való jegyzetében, hogy a várfalbontáskor fel lehetett ismerni, hogy nemcsak a törökök használták a Szeged környékén található semjék-darázskövet, hanem már az előtt jóval vagy talán a *legrégibb időben* is. Szerinte ebből a darázskőből akkor 4528 köbláb került ki a falakból, s ha ehhez hozzá vesszük a többi, mindenféle más fajtájú, faragott és faragatlan követ, amely a falakból akkor kikerült s olvassuk, hogy a meg-mért mennyiség 18.000 köblábnál több volt, akkor már igazán nem mondhatjuk, hogy a vár középkori fala pusztán téglából épült. Kováts ehhez még hozzáfűzi: „Ha jól fontolóra vesszük, bátran kimondhatjuk, hogy ez az anyag, mely eddig gyűjtetett, *alig tizedrészét teszi az összes anyagnak*, aminek kellene lenni”. Mert nem szabad megfeledkezni arról, hogy a vár újabb részeiben, így a Mária Terézia korabeli fal és az összes kazamatákba már nem volt darázskő beépítve, azok tisztán téglából épültek. A kövek faragott része Kováts István jóvoltából megmenekült a megsemmisítéstől és utóbb bekerült a szegedi városi múzeumba. Ezek a kövek egytől-egyig régi elpusztult szegedi templomok kövei (oszlopfejek, ablak- és ajtóbéleletek, párkányrészek, ablak- és kapuboltívek, boltozatbordák stb.), s a korai romántól kezdve a kései gót stílusig terjedő időnek egész sorozatát mutatják. Szeged történetírói a törököknek tulajdonítják azt, hogy ezek a keresztény templomkövek a vár falába kerültek. Hiszen valószínű, hogy a török is épített be a várfalba köveket s ha éppen akkor talált elhagyott vagy elpusztult templomot, akkor annak a köveit is beépítette. De ebben a tekintetben a török nem volt pogányabb a keresztény várépítőknél, mert például Győr várának egyik bástyáját Szentdombi-bástyának nevezték s a nevét az építéshez felhasznált templomok kőanyagától kapta. Építették pedig az osztrákok 1537-ben. (Villányi, Győr helyrajza, 43.) A nagyváradi várat Bethlen Gábor 1618-ban Szent László templomának köveiből építette fel, azaz újraépítette. (Henszlmann, A nagyváradi ásatások.) Midőn I. Lipót Buda várát újra felépítette, az anyagot hozzá a lerombolt középületekből, különösen pedig a rommá lett királyi vár falaiból vették. Corvin Mátyás híres palotája akkor tűnt el a föld színéről. (Arch. Ért. U. F. VII., 287.)

A szegedi vár falának külső felületébe épített faragott kövek legtöbbször tehát minden valószínűség szerint az osztrák újraépítők falazták be oda.

*

A vár külső- vagy *főfalának méreteiről és profiljáról* két tervrajz tájékoztat minket. Az egyik a már fentebb említett *Lambion*-féle

felvétel vázlatos rajza 1695-ből, amelynek kisebbített másolatát Reizner közli Szeged története c. könyvének I. kötetében. A visszafoglalás után kilenc évvel készültek Lambion mérnökkari tiszt jelentése és vázlatai s mivel a jelentésben azt mondja, hogy a szegedi vár nyomorúságos állapotban van, igen valószínűnek tartom azt, hogy a rajzain megörökítete az osztrák restaurálás előtti állapotot, tehát azt, amiben volt a vár a török visszafoglaláskor. Sőt Reizner szerint (i. m. I. 110.) „a várnak azon állapotát tárja elénk, aminőben az az 1543. évi helyreállítás alkalmával volt”. Úgy is volt, mert ha 1688-ban, tehát két évvel a visszafoglalás után panaszkodtak a vár rossz állapotáról, s tudjuk, hogy az 1691. évi sáncmunkák alkalmával a falak kijavíthatlanul maradtak, mert akkor csak a Palánk

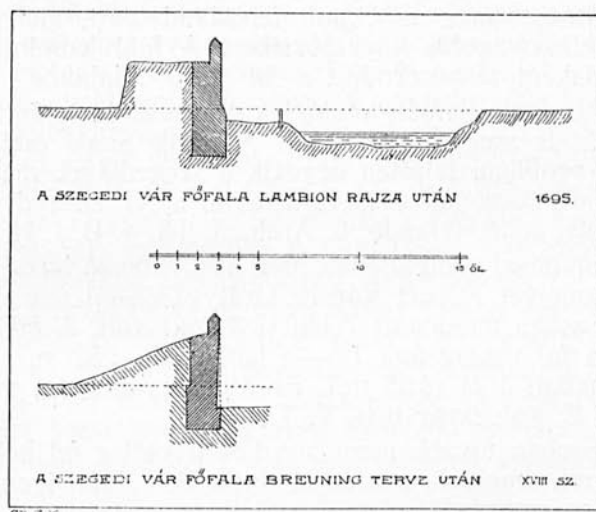

Fig. 3. kép.

és a vár külső sáncait javították, az 1694-iki munkák pedig a várban levő kaszárnyák és lakások helyreállítására szorítkozott csupán (Szeged tört. I., 189.), bizonyos, hogy a várfalak a Lambion felvétele idején olyan állapotban voltak, mint amilyenben a törököktől átvették. És hogy azokat a török is mennyire elhanyagolta már uralmának utolsó idejében, azt mutatja az, hogy a keleti fal, amely a Tisza partján állott s így valószínűleg nem az ostrom következtében gyengült meg, 1692-ben egész hosszában a Tiszába szakadt.

Ezen a *Lambion-féle* tervrajzon (3. kép felső része), a vár főfala metszetben látható, belső magassága kb. 6-60 m., külső magassága a lövéses mellvéddel együtt 8-50 m., vastagsága pedig kb. 2-80 m. volt. A fal tetejének külső szélén állott a kb. 0-90 m. vastag és 2-80 m. magas mell-

védfal. *Ez a metszet teljesen megfelel a középkori várak átlagos falprofiljának.* Ez a fal a középkori várnak a fala, s nem a törökök által épített XVI. századbeli fal, mert a török csak azt a 6·60 m. széles és 4·70 m. magas földfeltöltést hányatta a fal mögé, amely a rajzon látható. (3. ábra.)

A fennebb említett második tervrajz, amely minket a középkori vár főfaláról tájékoztat, egy a XVIII. század közepe tájékáról való *Breuning* Ing. Conduct. aláírású eredeti felvétel, körülbelül 1 : 277·5 mértékben, a Somogyi-Könyvtár tervrajzgyűjteményében. (3. kép alsó része.) Ezen a tervrajzon van többek között „Alte haubt mauer“ felírással a vár déli főfalának egy keresztmetszete, amely tökéletesen olyan, mint a Lambion-féle tervvázlat-é. Méretei is teljesen egyeznek amazéval, ami fontos bizonyíték a fal méreteinek hitelességére nézve. Csak éppen a fal mögötti földfeltöltés változott meg az elmúlt félszázad alatt, mert éles profilját elvesztette az elhanyagolás következtében. A föld leomlott s már csak érdeke földhányásként támaszkodott a fal belső oldalához.

Ha a profilrajzok alapján analógiákat keresünk, talán még a fal felépítésének korát is meghatározhatjuk. A frank Saale melletti Salzburg várának a fala profilban teljesen egyezik a szegediével, magassága, vastagsága, sőt a mellvéd fal mérete is. Ez a várfal a XI. század végén vagy a XII. század elején épült. (Handb. d. Arch. II. Th. 4. B. I. H. 191.)

Összehasonlításként szolgáljanak még a következő hazai analógiák is: A *bácsi* erőd, amelyet Róbert Károly király 1338-tól mintegy négy évig épített, falvastagsága mindenütt 7 láb (2·20 m.) volt. A *kolozsvári* várfal méretei ezek: a fal vastagsága $7\frac{1}{2}$ —8 láb (2·36—2·52 m.), belső magassága mellvéd nélkül 3 öl (5·68 m.). Profilja ugyanolyan, mint a szegedi várfalé. (Jakab E. Kolozsvár tört. V. T.)

Mielőtt azonban tovább mennénk, közbevetőleg fel kell említeni két olyan körülményt, amelyek szintén bizonyítják a főfal igen nagy régiségét, középkori származását.

A föld, amint fentebb említettem, a XVIII. századbeli tervrajz szerint körülbelül 6·60 m. magas volt (belül nézve). Egy 1861-ből való másik tervrajzon ez a magasság már 5·20 m.-re csökkent. Ez úgy magyarázható, hogy a vár talaja az idő folyamán töltődött, emelkedett. A szegedi vár talaja kívül-belül egészen bizonyosan igen jelentékenyen emelkedett. A régészettel foglalkozók jól ismerik ezt a jelenséget, amely városi épületek körül is mindig észlelhető. A szegedi Szent Demeter-templom körül a föld az évszázadok folyamán két méternél magasabbra emelkedett. (Dolgozatok, 1927, 191.) Csak így lehet megérteni azt, amit *Kováts* István jegyzett fel a várbontás alkalmával, hogy a falak alapja „több mint hét méter mély“. Ugyancsak ő írta meg egyik jelentésében, hogy az 1876-ban lebontott déli várfal alapjában négy öl mélységben találták meg azt a római korból való fehér márványfejet, amely most a szegedi múzeum régiségtárában van. (Dolgozatok, 1926, 150.) Ezek a mélység-méret

szinte megdöbbenők s ha nem józan közművesmester mérte és jegyezte volna fel őket, szinte el sem hinnők. Egyik 1763-ból való tervrajzon egy 5 m. magas várfalunknak 2 öl, 4 láb és 6 hüvely (5·20 m.) mély fundamentum van rajzolva.

Ha azonban tudjuk, hogy a középkorban nagyon keveset törődtek az alapok készítésével, mivel teherbíró számításokat nem tudtak végezni, egészen bizonyosra vehető, hogy ezek a mélyen a földben lappangó falak nem *alapoknak* készültek, hanem inkább a földfeltöltés következtében a föld alá került falaknak tekinthetők.

A falnak középkori eredetre való második bizonyítéka a következő. Kováts István 1876-ban a várnak azt a falát bontotta le, amely a Tisza partján álló nagy kerek tornyot kötötte össze a déli kaputoronnyal. Kováts egyebek között a falerősítésnek különös módját találta ebben a falban. A két méternél vastagabb fal egész hosszában tölgyfagerendák voltak rakva, melyek a fal vastagságában is keresztül voltak helyezve s úgyszólván azon belül rostélyt alkottak. A gerendák közeibe téglák és kövek voltak behányva s forró mésszel leöntve. Ez tudvalevőleg a középkori építészet egyik jellegzetes falmegerősítési módja. Francia- és németországi analógiák szerint főleg a XII. és XIII. században alkalmazták. Azontúl már a vashál való falerősítések (Mauerverankerung) fordulnak elő. A becskerekai vár falában is ugyanilyen rostélyszerű gerendafalerősítés volt alkalmazva. (Szentkláray, A becskerekai vár, 8.)

A fentebb már többször említett két tervrajzon, sajnos, a falnak csak a keresztmetszetét (profilját) látjuk, tehát vastagságát, magasságát és keresztmetszet szerinti alakját pontosan megállapíthatjuk, ellenben hosszanti metszete vagy ú. n. nézete nincsen meg. A legújabban előkerült s fentebb említett bécsi tervek egyikén azonban megtaláltuk a középkori várfal homlokrajzát is, s ezen világosan láthatók a falakat koronázó lőrésesek is.

Ezeket a falcsipkézeteket írásbeli feljegyzés tanúsága szerint még a múlt század nyolcvanas éveiben is lehetett itt-ott látni, befalazott állapotban. (Szegedi Képes Naptár, 1881, 46.)

Miután a Breuning-féle és az 1763. évi tervrajzokon a mellvédfal mérete és keresztmetszete teljesen megegyezik az ugyanazon a rajzlapon látható déli kaputornyon levő lőréses mellvédfalával, s ismerve a középkori várfalépítés modorát, méltán feltehetjük, hogy a várfal mellvédfala ugyanolyan formájú és beosztású volt, mint a toronynak hasonló fala. Fontosak ezek a lőréses mellvédfalak vagy csipkézetek, mert kormeghatározók. Az 1716-ból való bécsi tervrajzfényképen látható falcsipkézetek, valamint az előbb említett s később tárgyalandó déli kaputorony lőrés-csipkézete a XIII. század jellegzetes alakját mutatják.

Ez a mellvédfal olyan volt, hogy minden körülbelül egy méter széles és $2\frac{1}{4}$ m. magas (tehát egész embert eltakaró) mellvédfal-darab között egy-egy 30 cm. széles lőrés volt, amely a padlótól mérve

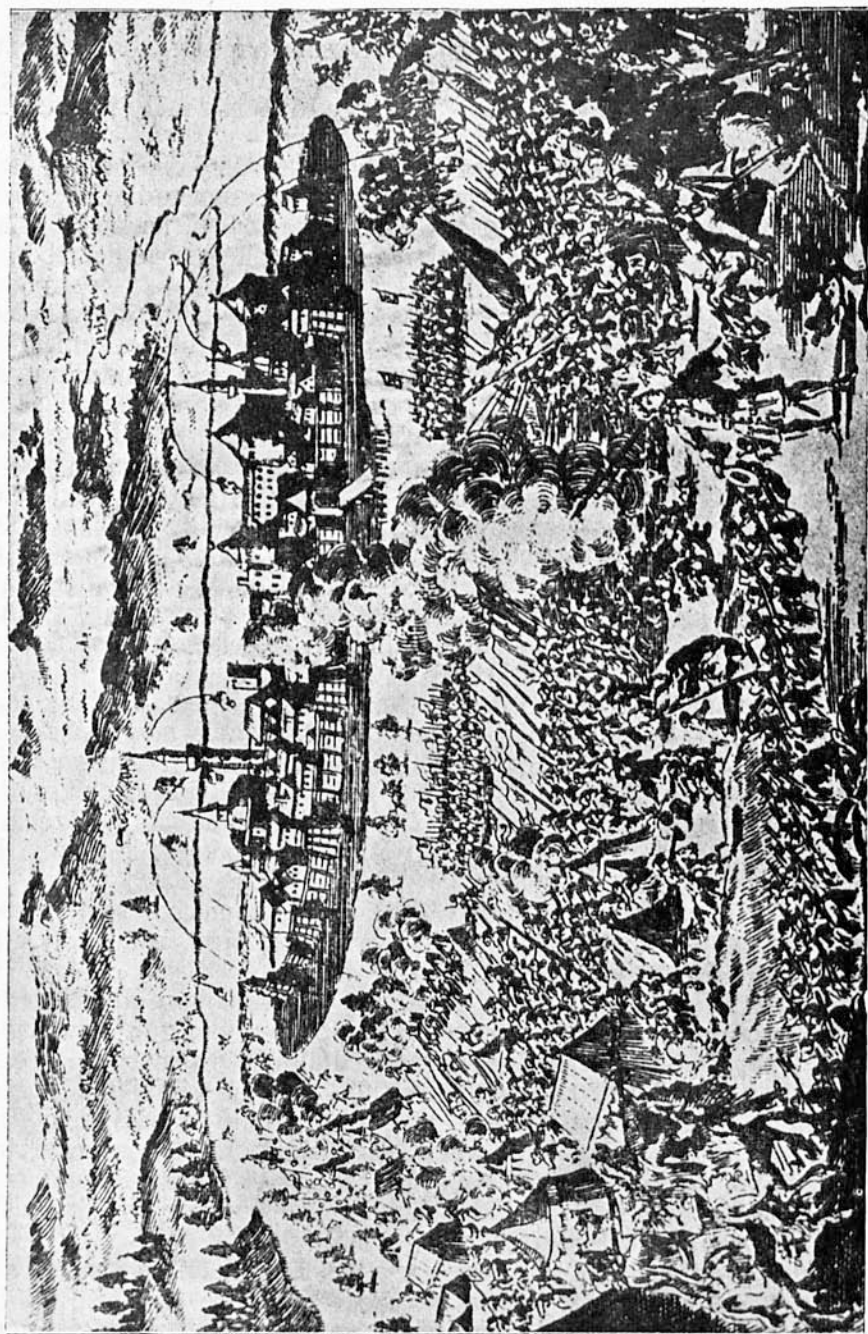

Fig. 4. kép.
(Reizner J. Szeged tört., I. köt. 173.)

1 m. magasságig volt levágva a falba. Azonkívül minden védőfalszakaszba egy-egy ablakszerű hosszúkás lörés volt bevágva. Különösen ez utóbbi lörések korhatározók. Abban a korban keletkeztek, amikor nagyobb számmal kezdték alkalmazni a számszerű-lövéseket a várak védelmében. Európában ez a keresztes hadjáratok vége felé volt.

A szegedi vár visszavételéről fenmaradt egykorú rézmetszetű városképeken látjuk (4. kép.), hogy a falon nemcsak lörések vannak, hanem a falak egész hosszukban toronytól-toronyig bevannak fedve alacsony hosszú cserépfedéllel. Ez is középkori szokás volt, és szintén a számszerű alkalmazásával függ össze. Ha ilyenkor a várfal koronája nem volt elég széles arra, hogy ott több ember is elférjen vagy járni tudjon, akkor kipótolták a fal szélességét vagy kőkonzolokra, vagy gerendákra rakott fafolyosóval. Ezeket a fafolyosókat azután kétsíkú (nyeregfedeles) cserépfedéllel fedték.

A franciák *hourd*-nak (a középkori latin *hurtitia*-ból) nevezték ezeket a vívó-folyosókat, Henszlmann *öldöklőnek* vagy *gyiloksikátornak* nevezi a német *Mordgang* fordításaként. Volt olyan, amelyik a mellvédfalon belül feküdt, mint amilyen a brassói városfalon még ma is látható, de volt olyan is, amely a mellvéden kívül, messzire kirúgott a várfaltól, úgy hogy a faltövéhez merészkedő ellenségek a folyosó padlóján levő nyílásain keresztül lehetett megdobálni kövekkel vagy égő szurokkal, forró vízzel leönteni. A löréses és vívó-folyosós várfalak az egész középkoron át ilyen gerendaváros cserépfedésű tetőkkel voltak ellátva, s ilyennek kell képzelnünk a középkori szegedi vár falait is.

*

A XIV. század végéig minden várívásnál ember ember ellen küzdött. Mindig a támadó volt kénytelen több embert harcba állítani, mint a védekező ostromlott. Az ostromoltnak az volt az érdeke, hogy az ostromló meg ne közelíthesse, el ne érhesse a falakat, hogy ott hadierejét ki ne fejthesse. Lehetetlenné kellett tenni azt, hogy az ostromló a vár egész területét egyszerre megtámadhassa túlnyomó erejével, különösen akkor, ha az ostromlót nem volt az egész várkerület védelmére való ereje. Ezért kellett a várfalakba sűrűn elhelyezett *tornyokat* alkalmazni.

A középkori vár tornyai mindig nyíllövésnyi távolságra voltak egymástól elhelyezve, s meglehetősen nagy volt a várfal elé való kiugrásuk. Ez utóbbi azért kellett, hogy a torony tetejéről a jobbra-balra eső falszakaszt végig lehessen nyilazni. Példák mutatják, hogy mennél sűrűbben állottak a tornyok valamely várfalban, annál régibb a vár, mert hiszen a közönséges *íjjal* sokkal kisebb távolságra tudtak lőni, mint a későbbi tökéletesebb *számszerűíjjal*.

Ha e szerint vizsgáljuk a szegedi vár *alaprajzát* (l. 2. képet), a következőket tapasztaljuk: A nagyjából négyszögű vár négy sarkán volt egy-egy *kerek torony*, azonkívül volt a déli, a nyugati, az északi és a keleti

oldalán egy-egy *négyszegletes torony*. Tehát összesen nyolc torony. Ennyit kétségtelenül meg lehet állapítani a régi tervrajzokból és a ránk maradt egyéb adatokból.

Valószínű azonban, hogy a várnak valamikor több tornya is volt, amit a megállapított nyolc torony elhelyezéséből lehet következtetni.

Négy helyen a két torony közti távolság feltűnően kevés, ami feltétlenül nagy régiségre mutat. Azonkívül az összes tornyok igen erősen, féltetűikkel és még többel, a fal síkja elé állanak. Ez is a régiség jele.

A fent jelzett rövid távolságok a következők: A déli fal négyszögű kaputornya és a később tárgyalandó s szintén védelmi célt szolgáló *palota* között 51 m., a palota és a délnyugati kerek torony között 55 m. a távolság. Az északnyugati körtorony és az északi négyszegletes kaputorony között 67 m. van, végül a Tisza mellett álló nagy kerek torony és a Lambion-féle rajz segítségével megállapított, de régen elpusztult tiszai négyszegletes torony között körülbelül 40 m. volt a távolság. Ez utóbbi torony (a Tisza partján álló) keleti várfalnak nem a közepén állott, hanem annak déli egyharmadában. Miután nem tudjuk semmi elfogadható okát adni ennek a különös elhelyezésnek, azt kell gondolnunk, hogy volt a keleti falban még egy második torony is, a második harmad helyén. Ez a torony a XVII. században, amikor Lambion a felvételét készítette, már nem létezhetett, talán már nyoma sem volt akkor, ami nem meglepő, ha tudjuk, hogy a várnak ez a fala volt állandóan kitéve a Tisza támadásának. Ez az a fal, amely megúnván az osztrák várrestaurátorok halogatását, 1692-ben belefordult a Tiszába. S mint ahogy az északkeleti kerek torony is a Tisza áldozata lett, könnyen megtörténhetett, hogy a feltevésünk szerint hiányzó egykori toronynak is ez volt a sorsa, csak hogy már jóval régebben, úgy hogy Lambion már a nyomát sem látta. A kerek toronynak és a falnak az alapja akkor még megvolt, sőt mindkettőnek a nyomait még a múlt század nyolcvanas éveiben is meglehetett látni a Tiszában, alacsony vízállás idején. (Szegedi Képes Naptár, 1881, 43.) Kováts István is írja jelentésében: „... északkeleten szintén nagy körbástya (t. i. torony) volt, felül a Tiszában, mint alul, ezt mutatják apadásnál az alapfalak“.

Az északkeleti kerek toronytól az északi kaputoronyig körülbelül 135 méteres távolság volt, amelyen toronynak nincsen nyoma. Itt is feltétlenül kellett még legalább egy toronynak lenni, s annak hiánya úgy magyarázható, hogy az valamikor régen elpusztult s nem lévén többé szükség rá, nem építették fel újra. Ez történhetett akkor, amikor a főfal mögé a földsánc megerősítést alkalmazták. Ugyanezt lehet mondani a déli kaputorony és a délkeleti kerek torony közötti 107 m. hosszú falszakaszra is, ahol igen valószínűleg szintén volt még egy második torony.

A tornyoknak ez a pusztulása különben nem példa nélkül való, mert mint tudjuk, a déli kaputorony is Dugonics András idejében dűlt össze,

úgy hogy a helyén már csak az egyik felének alsó része maradt meg kapu gyanánt a lerombolás idejéig.

A *Lambion*-féle vázlat szerint a vár nyugati falában, a két kerek saroktorony között körülbelül a közepén egy négyszegletes torony állott. Ez a toronyelhelyezés már egy későbbi kor, a számszerű idejének a szűksége szerint volt felállítva, mert a jobbról-balról való távolság 85—90 m. volt. De itt sincsen kizárva az az eset, hogy valamikor egy helyett két torony volt a nyugati falban. Ebben az esetben 50—52 m. lehetett a tornyok közti távolság. Könnyen meglehet, hogy ezek a régebbi tornyok ostrom alatt pusztultak el, miután tudjuk, hogy a várnak ez az oldala volt mindig legkönnyebben hozzáférhető, ez a fal volt leginkább kitéve az ostromnak.

Ezek szerint a várnak legrégebbi korában, a biztosan megállapítható és kimutatott *nyolc* tornyán kívül hihetőleg még négy, tehát valószínűleg összesen tizenkét védőtornya volt. Nincsen ezek közé számítva az a részemről palotának nevezett épület a déli falban, amely erős kiugrásával és valószínű körfolyosójával szintén a tornyok módjára, védelemre szolgált.

A négy feltételezett toronyról nem sokat mondhatunk, mert nincsen róluk semmi adatunk, legfeljebb annyit lehet sejteni, hogy négyszegletűek voltak, mint a többi, a fal sorában álló torony. A nyolc megállapított toronyról azonban többé-kevésbé pontos képet tudunk adni.

A keleti falnak vízbe dőlt négyszegletű tornyáról és a szintén a Tiszába dőlt északkeleti kerek saroktoronyról keveset tudunk. Az első 11—12 m. oldalméretű lehetett s az alakja valószínűleg olyan volt, mint a többi négyszögű toronyé. Lehet, hogy ezen keresztül vezetett a Tiszára szolgáló ú. n. vízikapu, mert ilyen itt is fel kell tételezni, mert minden víz mellett fekvő várnál volt ilyen.

A kerek torony méreteit nem lehet megállapítani, így hát nem tudjuk, olyan volt-e mint a két nyugati kerek torony, vagy pedig párja volt-e a vár délkeleti sarkán álló nagy kerek toronynak. Alapjának pilótái még látszanak egy 1739-ből való alaprajzon a következő jelzéssel: „eine alte Pillotage wieder das wasser föllich ruinirter“.

Ez a pont volt különben mindig a vár Achilles-sarka. Nem az ellenség ellen való védekezés szempontjából, hanem a sokkal hatalmasabb, az állandó és makacs, s mindig győző természeti ellenség, a Tisza ellen. A vár amúgy is a folyó hajlatában feküdt s így minden árvízkor ki volt téve a víz megsokszorozódott lököerejének. A várnak ez az északkeleti sarka pedig volt a legkritikusabb pontja. Állandó nagy harc folyt ott a várbeliek részéről a Tisza ellen, ezt meg lehet állapítani a fennmaradt tervrajzokból is. A veszély mind nagyobb lett, míg a XVIII. században feladták a harcot s a vár új falát körülbelül 50 méterrel beljebb építették, elhagyván a veszedelmes folyópartot. Csak a délkeleti nagy kerek torony tudott ellentállni a víznek, s az ott is maradt a vár végleges lerombolásáig.

Az északkeleti kerek saroktoronytól a vár fala körülbelül 135 m. hosszan egyenes vonalban haladt északnyugat-nyugati irányban, a következő toronyhoz. Ez a négyszegletes torony az *északi kaputorony* volt. (5. kép.) A XVIII. században már csak a legalsó szakaszának a falai voltak meg, alig valamivel voltak magasabbak a mellette húzódó várfalnál. Hogy kaputorony volt, azt a *Breuning*-féle tervrajz bizonyítja, amelyen ez van fölé írva: „Alter thurn, unter welchen ein thor ware welches aber vermauret ist“. Ez a kapu tehát már a XVIII. században be volt falazva.

Még a lebontás előtti időben is meg lehetett látni a torony külső részén a „kapuk tengelyeinek hengerágyait“. (Szegedi Képes Naptár, 1881, 43.)

Már a *Breuning*-féle tervrajz idejében hiányzott a torony egész felső része, de a rajzból az is látható, hogy egykori kapuja hármaskapu volt, egy a külső falon, egy belül az udvar felé és egy középső, a tornyon keresztül húzott választófalban. A középső falnál volt valószínűleg az ú. n. ejtőrács, amelyet középkori váraknál igen kedveltek. Ez egy gerendából rács módjára készített egyszárnyú kapu volt, amely azonban nem sarkokon fordult, hanem két falcsatorna között csúszva, csigákon járó láncokon felhúzható volt, s amelyet veszély idején, amikor az ellenség a külső kaput betörtte, lebecsajtottak, hogy megakadályozzák az ellenség tovább nyomulását.

A torony oldalmérete 15:50—15:50 m. volt, meglehetősen szabályos négyzetidomot alkotva. A falak a *Beruning* tervrajzán egy ölnél valamivel vastagabbak, (kb. 2:00 m.) s ugyanakkorak egy 1815-ből való tervrajzon. De már egy 1833-ból való harmadik tervrajz szerint a belső fal vastagsága 1:74 m., a külső azonban csak 0:95 m., tehát fele annak, amennyi eredetileg volt.

Mi lehet ennek a feltűnő különbségnek az oka, nem tudjuk. A XVIII. században a torony két szakasza be volt boltozva, az egyik terv szerint dongaboltozattal, az újabb szerint csehsüvegboltozattal. Különös az, hogy a hármaskapu tengelye nem esik a torony középvonalára, hanem egy kissé oldalt tolódott, nyugat felé. Az így keletkezett két oldalhelyiség alighanem a kapuórség helye volt. A boltozat teteje a XVIII. sz.-ban földdel volt megrakva, úgy hogy a falaktól csak egy mellvédperem maradt kiinn. Egész magassága így belül mérve 4 öl és 2 láb volt.

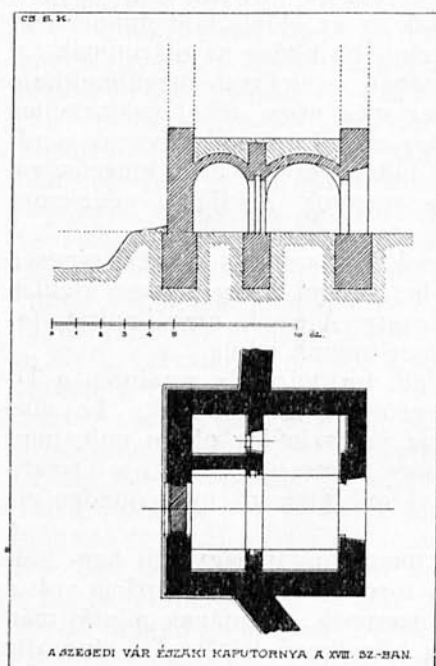

Fig. 5. kép.

Az egészen bizonyos, hogy a torony valamikor magasabb volt, felső része vagy elpusztult valamely ostrom alatt, vagy lehordták, mikor az újkor védelmére rendezték be a várat. Hogy milyen volt ez a lerontott felső rész, azt az egyik 1716-ból való bécsi fényképmásolat mutatja, amelyen a toronynak ugyanolyan lőréses falkoronázása van, mint a többi toronynak. A torony külső részén még a legutóbbi időben is látszottak némi díszítések, a kapu oldalfalát díszítő faragott homokkövek. (Szegedi Képes Naptár, 1881. 43.) Nyilván ezek azok az „ékítmények“, amelyekről az Arch. Ért. is megemlékezik. (1870. 110.)

A várnak ez a kapuja a szegedi felsőváros felé nyílt, s a vár középkori idejében, a vár magyar uralma alatt, a felsővárossal való közlekedésre szolgált. Amikor a török lett a vár ura, nem volt már szüksége erre a kapura, miután a törökök csak a Palánk területét lakták. A várat a Palánkkal együtt körülárkolták és körülsáncolták, illetve a már meglevőt megerősítették, a várba való bejárást pedig csak a Palánk felőli oldalon tartották nyitva. Így nagyon valószínű, hogy az északi torony kapuiát a törökök falazták be. Így is maradt aztán a lerombolásig, mert később az osztrákoknak sem kellett ez a kijárat.

A torony körülbelül egyharmad részével előreugrott a vár fala elé. Nyugati oldalától kezdve, pontosan nyugati irányban folytatódott a várfal és kis töréssel kb. 60 m. hosszúságban a következő toronyig.

Ez pedig a vár északnyugati *kerek saroktornya* volt. (6. kép.) A vár utolsó állapotában ez és a párja a vár délnyugati sarkán, már nem volt torony, hanem ú. n. kerek bástya, amely ágyúk elhelyezésére szolgált. Hogy nem újabbkori bástya volt ez a két kerek saroktorony, azt a Breuning-féle tervrajz bizonyítja, amely szerint ugyan már akkor nem volt meg a tornyok felső része, de a melléjük alkalmazott írás toronynak nevezi őket és nem bástyának s hogy nem XVIII. századbeli építmény, azt a rajz mutatja, amely szerint a tornyok fala nem befelé hajló, hanem a középkor szokása szerint függőleges. A többször említett rézmetszetű városképeken (4. kép.) világosan láthatók ezek a kerek saroktornyok, amelyek azonban még a középkori kúpos tetőkkel voltak befedve. Meg-

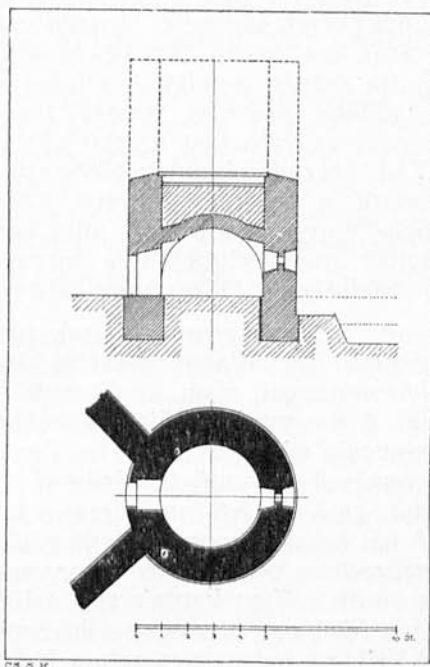

Fig. 6. kép.

lepő az, hogy még a XVII. század végén is rajta volt a tornyokon a középkori tetőzet, ami azt mutatja, hogy a törökök változatlanul megtartották azokat, úgy ahogy a magyar uralomtól átvették. Ez is mutatja, hogy nem ők építették a várat, mert amint a képből látható, még az átvett vár rég elavult s az akkori kornak meg nem felelő középkori részleteit sem változtatták meg. (A már előbb is említett 1716-ból való bécsi fényképmásolatú rajzon a délnyugati kerek saroktornyon — egyedül ezen — még rajta van a kúpos fedél.) Pedig Európaszerte már a XV. században, amikor a puskaapor használatával a lövegverek hathatós támadó eszközökké váltak, nagy változás állt be a várak építésében. Az ágyúk alkalmazása után már csak az a vár tarthatta magát, amelynek szintén voltak legalább akkora ágyúi, mint a támadónak, hogy azt mennél távolabb tarthassa falaitól. Ez egyszersmind gyökeres változást idézett elő a vár külső képében és szerkezetében. A XVI. század folyamán többnyire lekerültek a tetők a tornyokról és a falakról, a falak és tornyok lőréses mellvédfalai, az íves és gyámköves belső folyosók eltűntek, mint hasznavehetetlenek. Általában a falak vesztettek magasságukból, a tornyok is alacsonyabbakká váltak s ezentúl *rondelláknak*, Dürer után *bástyáknak* nevezték.

Az északnyugati kerek torony az erősen tompaszögű faltalálkozás pontján szokatlanul messzire kiugrott a falsíkokból, úgy hogy kerületének háromnegyed része kívül esett s csak egy negyeddel függött össze a falal. A torony átmérője a középkorban kb. 11·70 m. volt, a délnyugati sarokon álló párja kb. 12·30 m. Egy későbbi XVIII. századbeli restaurálás alkalmával egyenlő átmérőjűvé (12·90 m.) falazták mindkettőt, 1773-ban már csak kb. 8·80 m. magas s falának felső pereme ferdén van leemészve. A két kerek torony eredetileg alkalmasint nem birt boltozattal, de a XVIII. században puskaaporos toronynak vannak jelezve, azért lehet, hogy még a török időben kaptak egy 1·10 m. vastag belső kupola-boltozatot, amelyet felül egy öl vastag földréteg borított. Ennek a két kerek toronynak a XVIII. sz.-beli tervrajzokon hiányzó felső része a *Beausson* jelzésű bécsi fényképmásolat szerint ugyanolyan volt, mint a többi toronyé, tehát lőréses falkoronázó peremmel volt ellátva. A rézmetszetű városképek is ilyen lőréses párkányt mutatnak, amely fölé kúpos fedél emelkedik.

Az északnyugati saroktoronytól kiindulva a vár fala délnyugati irányban s egyenes vonalban haladt 190 m. hosszúságban a délnyugati kerek saroktoronyig. Középe táján azonban megszakította a falat egy négyszegletes alabú torony. Ezt a tornyot a *Lambion*-féle rajz mutatja alaprajzban, külső alakját pedig az 1716-iki bécsi fényképmásolaton láthatjuk.

Reizner (i. m. I., 228.) azt mondja, hogy ennek a toronynak is volt holtkapuja (mint az északi kaputoronynak), amely később megnyílt. Ez azonban annyiban tévedés, mert az a torony, amelyről *Reizner* szól, már

nem a középkori volt, hanem egy újabb, a XVIII. sz.-ban épült kaputorony volt. A régi középkori tornyon keresztül is vezetett kapu, bár a vártól nyugatra eső területen akkor város nem volt. Az 1686. évi ostromkor a várnak ez az oldala volt a leghevesebb támadásnak kitéve, aminek következtében az erre felé eső torony akkor annyira elrongálódhatott, hogy később már nem volt érdemes restaurálni, hanem inkább lebontották s helyette a XVIII. században új kaput építettek. A bécsi fényképmásolaton meg is látszik ez az erős rongálás, a torony külső fala a kapu fölött végig be van szakadva. (Érdekes, hogy a rézmetszeti városképen nincsen rajta sem ez, sem a többi négyszegletes torony, azokon csak a három kerek torony látható.)

A *Lambion*-féle tervvázlaton és az említett bécsi fényképmásolaton különben ez a régi torony olyanná van rajzolva, aminők ezek a faltornyok még a XII. század végén voltak: csak három oldal felől volt fala, a negyedik, befelé tekintő oldala nyitva volt. Ez azért volt, hogy az ellenség, ha kívülről elfoglalta a tornyot, ne használhassa a vár belseje felé való támaszpontnak. Ez az adat, ha megfelel a valóságnak, mindenesetre a torony igen nagy régiségére mutat. Különben ez a torony is úgy, mint a többi, erősen kiugrik a fal síkjából.

A sorban következő délnyugati *kerek saroktorony*ról nem kell külön megemlékezni, párja lévén az északnyugati saroktoronynak, ugyanolyannak tétélezhetjük fel, mint a másik volt.

A délnyugati saroktoronytól kezdve a vár fala nagyjából délkeleti irányban halad egészen a Tisza partjáig. Csak két helyen van egy-egy csekély törése, úgy hogy lapos ív formájára hajol kifelé. Az első és második töréspont között, a nyugati saroktoronytól 54 m.-nyi távolságban állott egy olyan építmény, amely kétségtelenül egyik legfontosabb része lehetett a középkori várnak. (8. kép.) Most utólag nehéz minden kétséget kizáróan pontosan megállapítani egykori rendeltetését. Torony nem igen lehetett, bár az egyik régi terv toronynak mondja s a régi tornyok módjára valamikor erősen kiugrott a fal síkjából. Szélessége azonban akkora volt, hogy ez kizárja toronyvoltát. Bátyának mondották a későbbi időben és annak is használták a XVIII. században. Falai a tervek szerint igen vastagok voltak, a külső fala pl. 2·40—2·50 m. vastag volt. A XVIII. sz. közepén még meglevő része sajátságos módon három hosszú keskeny, dongaboltozattal fedett helyiségre volt osztva. A Breuning-féle terv keresztmetszeten a külső fala 8·20 m. magas, tehát jóval magasabb a kétoldalt csatlakozó várfalnál. A boltozatok magas földfeltöltéssel voltak borítva, a legkülső fal teteje pedig lőréses mellvédnek kiképezve. A belső két boltozat tetején akkor valami épület volt, amely a terven úgy szerepel, mint „Profil des alten Artiglerie Magasins, nebst der ruinirten Wohnung darauff“. Egy másik terven pedig „Altes unbrauchbares Zeughaus“-nak van jelezve.

A *Lambion* vázlata szerint olyan felső koronázása volt ennek az épít-

ménynek, amely különbözött a sorban következő tornyok kiképzésétől. Mint látni fogjuk, ott síma falban való lőréses csipkézet volt, itt azonban valamilyen erősebben kiugró párkányfélét jelez a rajz. Szerintem ez valószínűleg ú. n. kőkonzolos erkély vagy körfolyosó lehetett. Ezek általában a XIII. sz.-ban voltak divatban. A lőrésekkel és a padlóján forró víz és szurok leöntésére alkalmas nyílásokkal ellátott erkélyszerű folyosó hatalmas gyámköveken nyugodott. Egynehány ilyen erkély-gyámkövet a szegedi múzeum kőtárában őriznek, ezek a lebontott vár falából kerültek ki, de hogy mely részéből, azt nem jegyezték fel akkor. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a várnak erről az építményéről valók. (7. kép.)

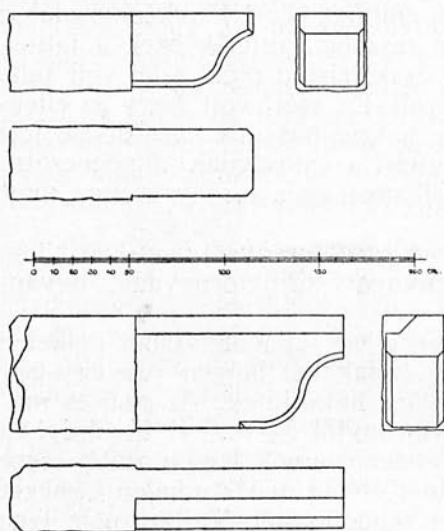

Fig. 7. kép.

Egy 1811-ből való tervrajzon még rajta van az épület teljes alaprajza, még 1853-ban is, de már 1861-ben hiányzik a várfal elé kiugró harmadik szakasza. Ezt időközben valami előttiünk ismeretlen okból elbontották.

Kováts István (aki még abban a hitben élt, hogy a várat a törökök építették), a várbontás alkalmával írt jelentésében mondja: „Midőn a törökök ezen várat építették, déli részén a sétányon, ahol éppen a serszarnok volt, ott egy darabot a régi várból meghagytak, 22 méter hosszú és az egyenes várfaltól 6 m. kiszegelés volt (alkalmasint az várudvar felé), ehhez ők mind a két oldalt csak hozzá építettek, nem volt össze kötve, ez magában egészen külön rendszerű építesre mutatott, midőn a törökök által épített falat mellőle elbontották, mind a két oldalt be volt va-

kolva, meszelve, testszínfestékekkel kockázva felülről egész az alapig. Két oldalt igen vastag tömör falai voltak, míg az eleje, közepe és udvarfelől vékonyabbak voltak. (Mert elől akkor már el volt bontva a még meszszebbre kiugró első vastag fala.) Ezen épületben csak a törökök által módosított részekben lehetett régi kővetek találni. Belsejében 20 apró boltzatüreg volt, mintha sírboltok lettek volna“.

Ez az a bástya, amelyről Reizner (i. m. I., 48—49.) írja, hogy teljesen olyan vékonyabb fajú téglából volt építve, amelyek az Árpádházi királyok idejében szokásos égetésű és méretű téglákkal teljesen megegyeztek. „Ugyanitt a falazat felső részében román-stílusú oszlopíók, félköríves átboltozások voltak, melyek azt bizonyítják, hogy a várnak ez a része Árpádkori építmény volt“.

Ugyanitt találták meg a várbontás alkalmával a szegedi múzeumba helyezett azokat a 18 és 22 cm. oldalhosszúságú háromszög-alakú középkori padozattégla is, amelyekkel ott valamely helyiség volt kipedolva. Kováts István feljegyzésének kiegészítésképpen megemlítendő még a szegedi múzeum régiségtári naplójának feljegyzése az 1884. évről, amelyben le vannak írva a vár területén talált leletek. Itt található az a feljegyzés, hogy „ugyanazon a helyen (ahol középkori mintázott téglákat találtak) egy leomlott falrészleten ép oly falfestmény (sárga, fehér, vörös színű dőlt négyzetek) volt, minőnek rajzát Arányi: Vajda Hunyad című művében közöl”. Ez a falrészlet pedig ugyanebből a fent leírt épületből való volt. Ugyancsak innen került ki a bontás alkalmával egy márványból való padozatlap, mintázott téglapadlót díszítő, valamint szintén ezen a helyen, de mélyebb rétegben, találtak meg azt a két padozatot, amely nyolcszögű, illetve piskótaalakú római formájú téglácskákból volt összerakva. (Dolgozatok, 1926, 151.)

Irott adatok hiányában nem tudjuk most már megállapítani, hogy mi volt ez az épület a középkorban. Fekvése és méretei, valamint a bontás alkalmával kikerült leletek és észleletek azonban mind arra mutatnak, hogy ez nem volt egyszerű várvédelmi építmény, sem raktárféle, hanem lakásra szolgált s így minden valószínűség szerint ez volt a vár *palotája* vagy *palotás háza*. Az épület a várudvar felé régebben nagyobb

is lehetett, de az idők folyamán elpusztult, mintahogy a várnak minden más belső épülete elpusztult. A későbbi időkben puskaporos raktárnak használták fel, mert erre az alsó erős falazat és a boltozott helyiségek tették igen alkalmassá. Így lett belőle a XVIII. sz.-ban tűzérési raktár is.

Ha képzeletben rekonstruálni próbáljuk ezt az épületet, akkor körülbelül a következőnek vehetjük: A várfal síkjából erősen kiugrott s a talnál mindig magasabb volt, ezért ez a kívül eső része bizonyosan a tornyokéhoz hasonlóan volt kiképezve. A palotának ez a része ezért természetesen ugyanolyan szerepet vitt a várvédelemben, mint a tornyok. Ez nem ritka eset, mert mindenütt, ahol a palota a várfal sorában állott, így volt ez. Alul, az első dongaboltozatos helyiségből csak igen szűk,

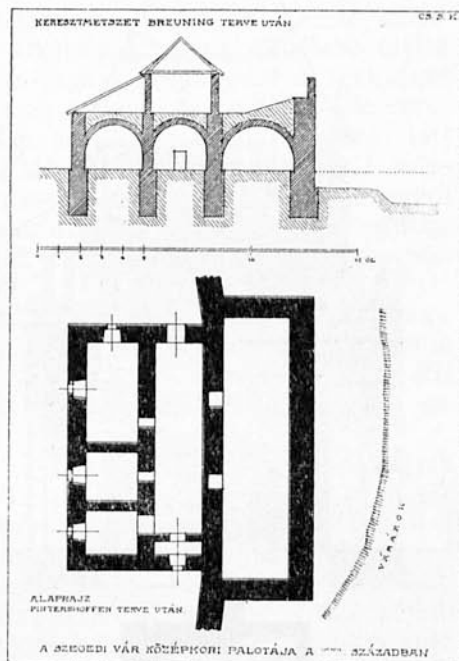

Fig. 8. kép.

keskeny lőrés-nyílások szolgáltak kifelé. A boltozás feletti emeleten, amely alkalmasint a várfallal egy magasságban volt, kőkonzolos vívó- v. öldöklőfolyosó vezetett körül, amelyen keresztül történt a közlekedés az

épület által megszakított várfal két szakasza között. A folyosó felett, az épület falának felső peremén volt a lőréses falcsipkézet, a tornyokéhoz hasonlóan. Mindkét védősor az épületnek nemcsak hosszú homlokfalán, hanem két oldalt, a két keskeny oldalfalán is végighúzódtott, sőt valószínű, hogy mindkettő, de a felső mindenestre, az egész épület körül, tehát az udvar felé eső részén is körülfutott. Az épület fala kifelé nyers kő- és téglafal volt, befelé az udvar felé azonban vakolt téglafal volt, s ez középkori szokás szerint ú. n. kváderozással olyanná volt festve, mintha faragott kőből való lett volna. Külön szabad lépcső, vagy külön e célra épített belső toronyba volt helyezve az épület emeletére vezető lépcső. A földszinti rész kisebb helyiségekre volt osztva, az emeleten ellenben bizonyosan elfoglalta az oszlopos, bolt-hajtásos ú. n. lovagterem, a gyűlések, ünnepélyek, lakomák helye. A helyiségek (az emeleti is), részint márványból, részint égetett cseréplapokból összerakott mozaikpadlóval voltak burkolva, a falak festve és szőnyegekkel borítva. Az oszlopocskáktól elválasztott kettős

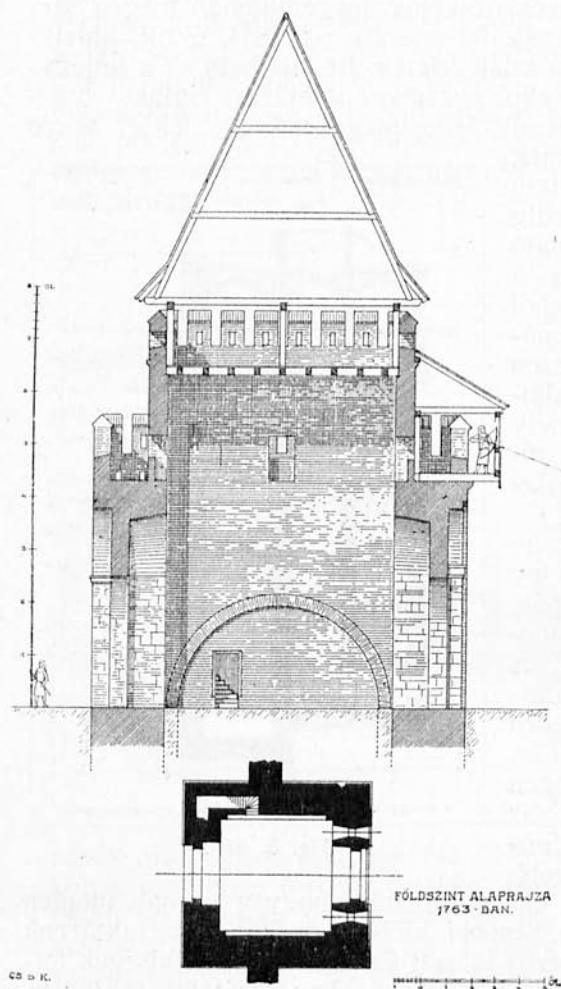

Fig. 9. kép.

vagy hármas ablakok az udvar felé nyíltak, üvegnélküliek, csak fatáblákkal vagy függönyökkel elzárhatók voltak.

Az elébb leírt palotától keletre haladva, 51 méter távolságra következett a vár *déli kaputornya*. (9. kép.) Az eddig tárgyalt tornyoknál kétségtelenül fontosabb szerepet töltött be ez a torony, mert mindaddig, amíg az osztrák uralom idején a vár nyugati falába az új városrész felé eső új főkaput nem vágtak, e torony alatt volt a vár főkapuja. Ez a vár déli oldalával szomszédos, később árokkal és sánccal körülkerített *Palánk* nevű városrészbe vezetett. Bizonyosan meg volt a torony előtt az a külön falakkal, esetleg toronnyal védett előtér is, amelyet keletről hozott névvel a középkorban *Barbakane*-nak nevezték. Ezt a berendezést sok egyéb más újtással együtt a keresztes háborúk alkalmával hozták keletről. Ez arra szolgált, hogy egyrészt az ellenséget mennél távolabb tartsa a vár kapujától, másrészt arra, hogy kirohanás alkalmával a szükséges csapatot ott liáboríthatatlanul rendbe lehessen szedni. A *Lambion*-féle tervvázlaton ennek a barbakannak már csak az elromlott maradványa látható. Alkalmassint ennek az alapjait találták meg 1887-ben, a mai Iskola- és Aradi-utcák sarkán álló ú. n. Egressy-háznak építésekor. (Szegedi Híradó, 1888, 31. sz.) A XVIII. században, az osztrák uralom restaurálási munkálatai alkalmával újra megépítették ezt az elővédművet a kornak megfelelő formában.

A kaputorony és elővédműve előtt, feküdt az ú. n. *huszárvár*, vagy másként *latorkert*. Ámbár nincs kizárva, hogy magát a barbakant hívták így annak idején. Ennek az emléket őrzi két feljegyzett utcanév, a *Kis Lathrán*-utca és a *Nagy Latorján* nevű tér, amelyek ezen a tájékon feküdtek. (Reizner, i. m. I., 61.)

Erről a toronyról két meglehetősen pontos tervrajzunk van, az egyik a többször említett *Breuning*-féle a XVIII. század közepe tájáról, a másik Fr. N. *Cishini* aláírású 1763-ból való. Mindakettőn pontosan lehet látni a torony akkori állapotát, meg lehet állapítani részleteit és méreteit.

Alaprajza négyszögletű és körülbelül 13·30—14·00 m. méretű volt. A fala 2½ m. vastag volt alul, magassága a XVIII. sz. végén tető nélkül 14·00 m. körül volt, de kétségtelen, hogy a középkorban ennél több volt. Déli falában volt a külső kapu, az északi falban pedig a várudvarra szolgáló belső kapu nyílása. A tervekről csak a kapuk szélessége és magassága (3·50—5·00 m.) mérhető, de alakját és egyéb részletét nem tudjuk megállapítani. Az alaprajzon látható, a külső kapu mellett nyíló két nagyobb méretű lőrést bizonyosan utólag vágták a falba, vagy a török időben, vagy az osztrák restaurálás alkalmával. Nyilvánvalóan ágyúnak való lörések voltak. *Boltozata nem volt a toronynak soha*, a tervrajzi felvétel idejében nyitva állott, tető nélkül, régebben azonban gerendavázás fapadlója volt a felső lőrések magasságában, az akkori divat szerint. A *Breuning*-féle tervrajz úgy jelzi, hogy „ungewölbter alter Thurn, unter welchen das alte Thor durchgehet“.

Ez az a „kapu“, amelyről *Dugonics* András *Etelka* című regényében megemlékezik s amelyről megállapította, hogy a török időnél sokkal

régebbi. A Dugonics említette kapubeomlásnak a nyomai a tervrajzokon is megállapíthatók, amennyiben egy 1815. évi rajzon még az egész torony alaprajza látható, de az 1833-ban készült terven a toronynak csak a belső fele áll.

A torony alakja rendkívül érdekes és nálunk szokatlan szerkezetű. Még pedig azért, mert védőfolyosója, lőréses falkoronázó párkánya kettős volt, hogy úgy mondjam emeletes. Az egyik védősor, amelynek padlómagassága (a XVIII. sz.-ban) 8·20 m.-nyire volt a föld színe felett, a torony külső falsíkján futott körül a torony négy oldalán. A 0·60 m. vastag mellvédfal 2·30 m. magas volt, tehát jóval magasabb az emberi termetnél. Ebbe a mellvédfalba voltak a kb. 0·40—0·50 m. széles és 1·30 m. magas nyitott lőrések vágva. Az egyes lőrések között megmaradt mellvédfaldarabokba még külön keskeny ablakformájú fedett lőrések voltak vágva. A mellvédfal mögött húzódó vívófolyosó 1·40 m. széles volt, s belső szélén emelkedett fel magasra a második az elsőnél 4·00 méterrel magasabban fekvő belső védősor. Ennek a második védősornak a mellvédfala e szerint a toronyfal belső szélén állott. (L. a 9. kép metszetét.) Ennek a felső védősornak a mellvédfala kb. 2·00 m. magas volt, szintén körülfutott a torony mind a négy oldalán, lőréseinek az alakja és mérete különben teljesen egyezett az alsóéval. Az alsó védőfolyosóra egy a toronyfal belsejébe rejtett kőlépcső vezetett. Hogy a torony belsejének ebben az alsó védőfolyosó padlómagasságában volt-e deszkapadlós mennyezete, nem lehet tudni, de igen valószínű. Mert innen vezetett fel az a fából való lépcső, vagy létra, amelyen a második védőfolyosó — s egyszerűs mind a toronynak is — legfelső gerendavázas deszkapadlójára lehetett felmenni.

Mind a két védőfolyosó padlójának magasságában világosan látható egy sor, egymástól kb. 1·00 m. távolságban fekvő, szabályos négyszegletű gerendanyílás. Ha ezek a nyílások csak a felső mellvédfalban volnának, azt lehetne mondani, hogy a torony mennyezetének gerendanyílásai, mintahogy ott valóban azt a célt szolgálták. De ugyanúgy megvannak az alsó mellvédfal alján is, ahol padlógerendát nem hordattak, miután az alsó védőfolyosónak kőből való padlója volt.

Lőréseknek nem gondolhatjuk ezeket a nyílásokat, mert akkor valami szoros elhelyezési viszonyban volnának a felettük levő lőrésekkel. Csak egy magyarázat van erre: ezek a középkorban kedvelt ún. „öldöklő“ vagy „gyiloksátor“ nevű külső, fából való folyosóknak, erkélyeknek gerendanyílásai voltak, olyan, mint amilyent a várfal leírásánál megismertünk. A XIII. században fejlődött ki nyugaton s nem sokkal később kerülhetett hozzánk a várvédelemnek az a módja, hogy a toronytető alatt is gerendákból körülfutó folyosót készítettek, de csak háború és ostrom idejére.

Ez a toronyfolyosó körül be volt deszkázva, s fából való padlatát az ellenség felé eső részén helyenként ki lehetett emelni s az így támadt

lyukakból köveket, égő szurkot, forró vizet a fal tövében meghúzódo, vagy a kaput támadó ellenség fejére önteni. Ez tehát ugyanolyan formájú és célú volt, mint a palota folyosója, csak azzal a különbséggel, hogy ott a folyosó állandó, kőből épített s kőkonzollokon nyugvó volt. Itt a kaputoronynál azonban fagerendákon nyugvó, egészen fából való szerkezetéről van szó, amelyet csak ostrom idején építettek fel. A visegrádi várnak a XIII. században épült ú. n. Salamon-tornya ugyanilyen lőréses falkoronázással van ellátva s valamikor ugyanilyen öldöklőfolyosó volt rajta. A tornyot különben francia mesterek építették.

Az öldöklő folyosó formája mint építészeti díszítő-elem mai napig fennmaradt az erdélyi szász vártemplomok tornyain, valamint a Kalotaszeg olyan festői szép falusi templomtornyain.

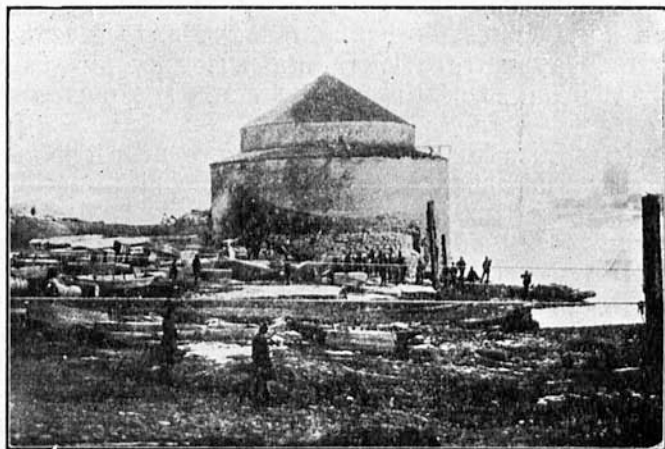

Fig. 10. kép.

Az egész torony természetesen gúlaalakú cseréptetővel volt fedve, úgy ahogy az a rekonstruált rajzon látható.

A déli kaputoronytól kezdve a várfal egyenes vonalban futott neki a Tisza partján álló negyedik *kerek sarkortorony*nak. Valamennyinél nagyobb és érdekesebb ez az utolsó, a vár délkeleti sarkán álló kerek torony. A későbbi időben *vízitorony*nak nevezték, nem azért, mert a víz mellett állt, hanem azért, mert a XVIII. századtól fogva vízemelő szerkezet volt benne elhelyezve. A torony legutolsó, lebontása előtti állapotáról fennmaradt képek egy igen vastag kerek alacsony bástyát mutatnak, amely kettős kúpos tetővel volt befödve. (10. kép.) Megcsonkított, otromba és díztelen alakján meg sem látszott, milyen érdekes és festőien szép volt az valamikor, eredeti középkori állapotában. Szoros rokonságban volt a

szomszédos déli kaputoronnyal, stilusban teljesen egyező azzal, mert szerkezetük és felső kiképzésük egyforma volt.

A szegedi várról fennmaradt és összegyűjtött tervrajzok között a legtöbb ezzel a toronnyal foglalkozik, ebből is látható, milyen fontos szerepe volt a multban. Ennek köszönhetjük, hogy teljes és részletes képe maradt fenn, s miután a torony még a törököktől való visszafoglalás után is teljesen ép volt, a tervrajzok, lényegtelen változásoktól eltekintve, középkori alakját mutatják. (11. kép.)

Breuning, sokat idézett tervrajzán, így jelzi: „Ein offener Thurn am Wasser, mit einer aussen herum gewölbten gallerie und ober dieser ein freyer gang“. A nyitott torony itt azt jelenti, hogy nem volt boltozata, ami különben a rajzokból is kiderül. A toronynak, valamint az előbb tárgyalt déli kaputoronynak ez a boltozás nélküli nyitottsága egymagában is kor meghatározó. A boltozás nélküli, gerenda- és deszkamennyezetes tornyok általában igen korai építés időre mutatnak, nálunk egészen biztosan az Árpádok korára. Ugyanerre a korra utal a torony lőréses mellvédfala, amely szerkezet és alak szerint ugyanolyan, mint a szomszédos déli kaputoronyé.

A torony alaprajza kör volt, ugyanolyan, mint a többi saroktoronyé, de különbözött azektól abban, hogy sokkal nagyobb átmérőjű volt. Amazok 11·70 m., illetőleg 12·30 m. átmérőjével szemben közel 20·00 m. volt. Szokatlanul sok ez egy közönséges toronynál. Húsz méter volt egy 1764-ből való tervrajzon, egy másik negyven évvel későbbi rajzon már 20·30 m. s végre 1861-ben 20·90 m. az átmérője. Ez a méretbeli eltérés lehet a pontatlan felvétel következménye, valószínűbb azonban az, hogy a tornyot sokszor kellett kívülről tatarozni és újra burkolni, mert a Tisza vize és a zajló jég folyton rongálta a falát.

A torony belsejének átmérője 12·40 m., falának vastagsága, alul mérve, kb. 3·80 m. volt. A falnak ezt a rendkívüli vastagságát az magyarázza meg, hogy a toronyfal — úgy mint a déli kaputorny — kettős körfolyosó volt, egy alacsonyabb külső és egy magasabb belső védőfolyosó. Olyan volt a torony, mintha két egymásba tolt hengerfalból készült volna, egy külső alacsonyabb vastagabb és egy belső magasabb vékonyabb hengerből.

Mindakét körfal felső szélén ki volt csipkézve lőrésekkel, úgy hogy volt egy belső magasabb s ez alatt kb. 3·80 m.-nyire egy külső alacsonyabban fekvő, de tágabb körű lőréses mellvédfalas védőfolyosó. A torony külső alacsonyabb fala (a XVIII. sz.-ban) a várudvar felőli oldalon kb. 9·00 m. magas volt, belső magasabb körfalának magassága kb. 14·00 m. volt. A külső nyitott körfolyosó (freyer gang) alatt a fal vastagságában elhelyezett, dongaboltozattal fedett alagútszerű zárt folyosó (gewölbte gallerie) vezetett körül, amelyből kisebb lőrészerű nyílások szolgáltak úgy kifelé, mint a torony elég tágas belseje felé is. A két mellvédfal lőréses csipkézete teljesen azonos volt a szomszédos déli kaputoronyéval.

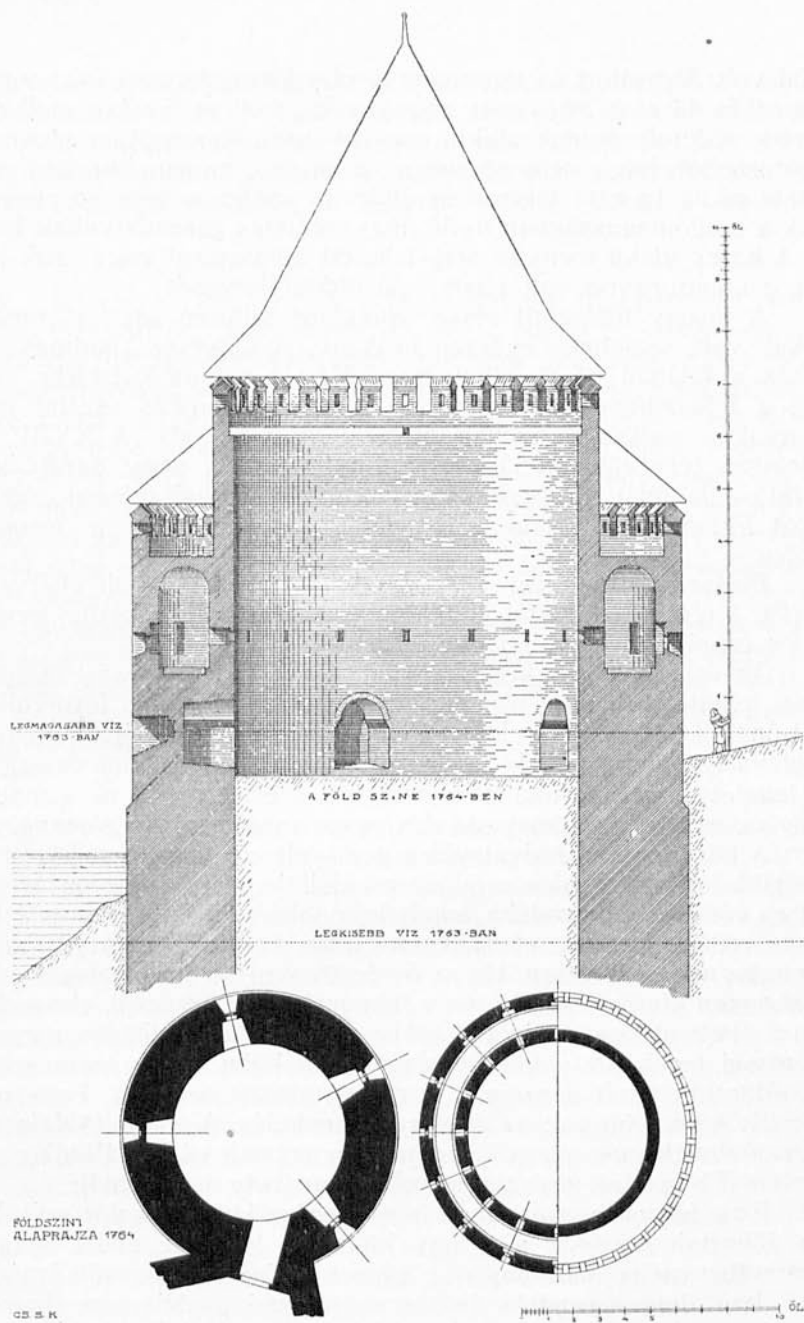

Fig. 11. kép.

Felül volt 32 nyitott és ugyanannyi zárt lőrés, az alsó folyosón pedig 44 nyitott és 44 zárt lőrés volt vágva a kb. 0·60 m. vastag mellvédfalba. A torony védőfolyosóinak alakja csak abban különbözött a szomszédos kaputoronyétól, hogy nem négyszög alaprajzú, hanem köralakú volt, szerkezete pedig (a zárt folyosó kivételével) csaknem teljesen egyezett, csak azok a padlómagasságban nyíló négyszegletes gerendalyukak hiányoztak itt. A kerek alakú tornyon nem lehetett alkalmazni vagy csak igen nehezen, a kaputornyon volt fából való öldöklőfolyosót.

A torony földszinti része valamikor teljesen zárt és minden nyílás nélküli volt, legfeljebb egészen keskeny, nyíllövésre alkalmas hasadékok voltak a falában itt-ott elhelyezve. Még a torony belsejébe vezető aító sem a földszinten nyílt, hanem középkori szokás szerint minden bizomnyal a csatlakozó várfal tetejéről nyílt be oda. A XVIII. századból származó tervrajzokon látható ajtónyílást és a négy darab igen nagyméretű ablakfélét (bizonyosan ágyúlőrések), természetesen csak a puska-
poros lőfegyverek alkalmazása idején vágták utólag a torony vastag falába.

Boltozat helyett gerendás deszkamennyezettel volt ellátva a torony a felső lőréses mellvédfal padlómagasságában. Felül pedig természetesen kúpos cseréptetővel volt fedve.

Az ezen tornyon kívül tárgyalt összes többi torony méret és szerkezet tekintetében nem tért el lényegesen az általános formától. Csak az utolsónál, a délkeleti kerek saroktoronynál feltűnő az, hogy jóval nagyobb a többinél, s hogy a többi tornytól eltérően szokatlanul vastag fala volt. Mi lehetett ennek az oka? Véleményem szerint ennek az a magyarázata, hogy ez volt a középkori vár *donjon*-ja, magyarul *őregtornya*.

A középkorban tudvalevőleg nem volt vár *donjon* nélkül, mint ahogy az újabb korban minden erődnök citadellája volt. A *donjon* arra szolgált, hogy a védősereg maradéka, amely kénytelen volt fokozatosan feladni a vár egyes védőszakaszait, végszükség esetén az utolsó mentsvárba, az őregtoronyba menekülhessen. Ha az őrség itt sem tarthatta magát addig, amíg valahonnan kívülről segély vagy felmentés nem érkezett, elmenekült belőle titkon éjszaki időben, földalatti titkos utakon, vagy világos nappal merész kitéréssel igyekezett a körülzárásból menekülni. Talán nem szándék nélkül állították tehát a szegedi vár őregtornyát éppen a Tisza partjára, a vízén át könnyebb volt az éjszakai menekülés. A titkos földalatti folyosóról való emlék még ma is kísért még, a szegedi várból állítólag alagút vezetett a Tisza alatt egészen a szőregi anátság templomáig.

Ez a torony egymagában is egy egész külön kis vár volt. Négy sorban állhattak a védők a torony különféle lőrésein, elért benne száznál több ember, néha alkalmasint a várnak egész megmaradt őrsége.

Ilven *donjon* rendeltetésű kerek tornyok — bár nem ilven stílusuk mint a szegedié — voltak más hazai középkori várainkon is. A *kanizsai* várból a váruddar közepén állt egy kerek torony, nyilvánvalóan őregtorony

rendeltetéssel. Ugyancsak hatalmas kerek torony állott a *hatvani* vár kerületében, kétségtelenül donjon rendeltetéssel, mint azt az 1596-ból való rézmetszetű kép mutatja. (Bubics, Magyarországi várak, 241.) A *tokaji* vár közepén szabadon állt egy hatalmas kerek torony, a *szigeti* belső vár közepe táján volt egy magában álló kerek torony. Ezek is donjonok voltak.

*

Ennek a fentebb tárgyalt kerek saroktoronynak (donjon-nak), valamint az előbb tárgyalt déli kaputoronynak egész alakja és szerkezete nálunk szokatlan, s hazánk területén nem találtam hozzájuk hasonlókat. Ilyen kettős-körfolyosós (különösen *kerek*) tornyokat még a külföldön is csak elvétve találni, csak Franciaországban van belőle sok, a mienkhez egészen hasonló. Ezek pedig épültek a XII. és XIII. században. (Viollet-le-Duc, 3. k. 137., 151., 157., 167.) Míután tehát ez a két torony szerkezeti és stílusi ismertetőjeleik szerint határozottan francia eredetre vall, talán nem tetszik merésznem az a feltevés, hogy a szegedi várnak ezt a két tornyát s ebből következőleg valószínűleg az egész várat *francia építőmesterek terveztek vagy építették*. Sőt nem lehetetlen az sem, hogy éppen Villard de Honnecourt volt a vár tervezője, aki feljegyzései szerint huzamosabb ideig volt Magyarországon s akit talán IV. Béla hívhatott meg 1244 körül hazánkba. Diváld Kornél mondja róla (Magyarország művészeti emlékei, 72.), hogy „közreműködésére alighanem *várok tervezésénél* és valamelyik székesgyházunk újjáépítésénél volt szükség”.

*

A vár kerületét, középkori szokás szerint, természetesen vízzel telt árok vette körül, amelynek az volt a célja, hogy az ellenséget távol tartsa a vár falától. Ez az árok bizonyosan legrégebb része a várnak, s hihetőleg még az első település vagy erődítés korából való volt. Valószínű, hogy irányát eredetileg valamely a Tiszából kiszakadó természetes vízér szabta meg, amely szigetszerűen vette körül a vár területének dombosabb részét, s amelyet csak itt-ott kellett igazítani, hogy az erődítés védelmére alkalmas legyen. Vízét a Tiszából kapta, ami rendes vízálláskor egyszerű dolog volt, ellenben nehéz elképzelni, hogy volt akkor, amikor nyáron a Tisza vize rendkívül alacsonyra szokott leszállni. Ez csak úgy lehet, hogy évszázadokkal ezelőtt egyrészt nem volt még olyan nagy a Tisza kisvize és nagyvize közti különbség, mint most szabályozott korában, másrészt a vár árka akkor még olyan mély volt, hogy még kisvíz esetén is került bele víz, amit esetleg az árok alsó végénél alkalmazott zsilippel is szabályozhattak.

Az árok szélessége a XVIII. században átlag 18—19 m. volt, mélysége 3 és 3½ m. körül. Legkisebb vízkor 0-90 m., magas vízkor 3½ m. magas víz volt benne. Valószínű, hogy az árok az idő folyamán, amint az irányát nem változtatta, méreteiben sem igen változott meg. Legfeljebb kes-

kenyebb lehetett a középkorban s valószínűleg mélyebb. Az árok iránya egyszerű volt, mindenütt követte a falak vonalát, az erősen előreugró toronyok miatt nem mosta a falak lábát, hanem a fal tövétől átlag 2—3 m.-nyire volt a belső széle. A *Lambion*-féle profil szerint az árok belső peremén egy sor karó (pallizád) húzódott végig a fal védelmére.

Az árok az északkeleti kerek toronynál kezdődött, párhuzamosan haladt a vár északi falával, megkerülte az északnyugati kerek saroktoronyot, aztán végighaladt a nyugati várfal mentén, a délnyugati saroktoronynál keletnek fordult s a Tisza partján álló öregtorony alatt szakadt be a Tiszába. Csak a déli kaputorony előtt tört meg az árok vonala, mert ott az előművet, a barbakant kerülte meg háromszög alakban.

*

A várfalak kerítésén belül eső területnek, tehát az úgynevezett várudvarnak középkori állapotáról nagyon keveset tudunk. Azt mindenestre joggal feltételezhetjük az analógiák alapján, hogy a vár belsejében voltak mindenkor a védősereg elhelyezésére szolgáló épületek, tehát *kaszárnnyák*, lovaknak való *istállók*, *cselédház* és *börtönház*, azután *életesház* vagy *éléstartó-ház*, *gabonaház*, *lisztes-ház*, *malom* és *sütő-ház*.

Mindezek az épületek, amennyiben megvoltak, a kor szokása szerint igen gyenge anyagból épültek. Többnyire fából voltak szerkesztve, ú. n. *rendfa-házak* voltak, vékony falakkal, náddal vagy fazsindellyel fedve, úgy hogy a tűz könnyen pusztíthatta. Sokszor pusztulhattak el ezek, s ha az évszázadok folyamán mindig újra és újra épültek is, nyomuk nem maradhatott a vár területén:

Állandó jellegű, tehát kőből és téglából épült épület csak a vár *palotája* vagy *palotás-háza*, a *cajt-ház*, másként *fegyveres-ház* és a hozzátartozó *csiszárház*, a lőfegyverek bevezetése óta pedig a *por-ház* vagy *puskaporos-ház*, s végül a *templom* vagy *kápolna* volt.

A fennmaradt tervrajzok között van egy csomó olyan is, amely a vár belsejében létezett épületet ábrázol, középkori elrendelést vagy formát azonban nem lehet ezekből kimutatni. Lehet, hogy egyik-másiknak néhány fala vagy az alapja, még a középkorból származott, de miután a lebontásnál ezt nem figyelték meg, most utólag nem lehet semmit sem megállapítani a rajzokból.

Kivétel csak a vár *palotája*, amelyről azonban a vár falának leírásánál, a tornyok sorában emlékeztem meg. A palotán kívül volt még egy részlete a várnak, amely véleményem szerint valamely középkori épület lehetett. A Tiszába dőlt eredeti várfal pótlásául Mária Terézia idejében épült keleti várfal, illetőleg kazamattasor déli végén, a még most is fennálló vármaradványtól kb. 40 méternyire délre, tehát a Kulturpalota helyén volt egy hármás pincehelyiség, vastag falakkal s dongaboltozatokkal fedve, a XVIII. sz.-beli tervek szerint a 98., 99. és 100. sz. kazamatta. Ez az épület a középkorban nem a várkerületben, hanem a vár közepe táján feküdt:

A tervekől pedig látszik, hogy nem épült a XVIII. századi kazamattákkal egy időben. Ferdén illeszkedett bele a sorban, azonkívül mélyebben is feküdt a többi helyiségnél, úgy hogy pincészerűen kellett bele lépcsőkön járni. Pincének használták a XVIII. században, ahogy a *Breuning* terve szerve szerint „Profills durch die drey Kehllers“. (12. kép.) Egy részét a XIX. sz. harmincas éveiben puskaporos raktárnak használták.

Hogy ez az épület a középkorban milyen célnak szolgált, hogy a fent felsoroltak közül melyiknek volt alsó része, azt persze ma már megtudni nem lehet.

A középkori vár *templomáról* a múzeum birtokában levő tervrajzok nem adnak felvilágosítást. A várbontás alkalmával leromboltak egy hajdani templomot is, amely legutóbb már katonai raktárnak szolgált. Ez az akkori várkerület közepe táján feküdt, de hogy nem volt régi templom, azt a barokk formái is elárulták. Állítólag a XIX. század elején építették a várban fogságban volt olasz hadifoglyok, egy régebbinek a helyére. (Szegedi Képes Naptár, 1881, 46.) De még ez az ott a helyén feltételezett *régebbi* templom sem volt a keresett középkori, mert egy a XVIII. sz. végéről való tervrajzon ennek a templomnak csak a helye van megjelölve, mint egy *ezután építendő* templomé. Ellenben „Alte Garnisons Kirchen“ felírással van megjelölve egy kis épület, amattól északabbra, s ez még 1811-ben is fennállott. De még ez a harmadik sem lehetett a vár középkori temploma, még pedig azért, mert pontosan az északi kaputorony belső kapuja elé volt építve. Lehet, hogy a török felszabadítás után épült első templomocska volt ez. De középkori nem lehetett, ha a középkori kapubejáratot eltörölaszolta.

Hogy volt középkori templom a vár területén, arról vannak történelmi dokumentumaink. Sőt én azt hiszem, hogy a szegedi múzeumban őrzött románstíliú faragott kövek, amelyek a várbontás alkalmával kerültek ki a falakból, éppen ennek az első várbeli templomnak a részletei.

Dugonics András emlékezik meg *Jeles történetek* című könyvében (I., 144.) *Szent Erzsébet templomáról*, mely szerinte a várban állott s amelynek alapjait ő is látta még. Ez pedig a vár legutolsó nagyszab-

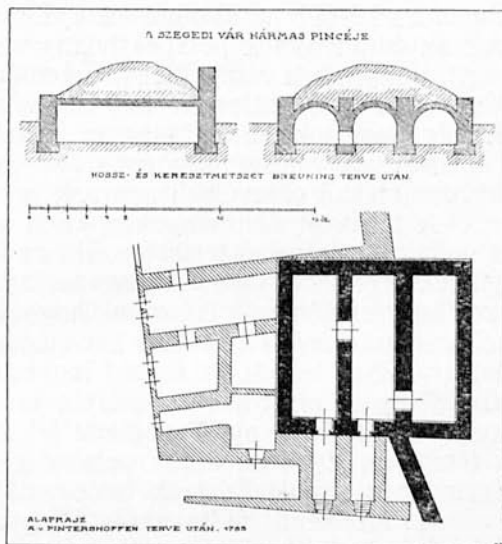

Fig. 12. kép.

bású építménye, a Mária Terézia idejében épített keleti kazamatták helyén állott.

Ha nem is bizonyos, hogy *Szent Erzsébet* temploma volt éppen, de nagyon valószínű, hogy az volt az *első*, a *középkori* templom alapja amit *Dugonics* látott. Megerősíti ezt a feltevésünket a bécsi tervrajz-fényképek közül az, amely „Haupt-Plan der Alt- und Neuen Vestung Segedin . . . E. Durchlasser k. k. Haupt. im Ing. C. Segedin 751“ felirással, I. betűvel megjelölt helyen „Der alte Tempel“ címmel jelez egy régi építményt. Ez pedig a fentebb említett, az északi kapu elé épített H jelzésű „Garnisons Kirche“-től délre, körülbelül a régi várudvar közepe táján, a később épített Mária Terézia kazamattesor helyén van. Szóval pontosan ott, ahol *Dugonics* később az alapjait látta. Egy másik bécsi fényképmásolaton ennek az építménynek perspektivikus képe látható. Olyan az, mint valami régi toronynak a romja, felső peremén lőréses oromfal látható. Ez valószínűleg a templomtorony egy részlete. Egy harmadik fényképen, 1724-ben úgy van jelezve ugyanez az épület, mint „Ruines d'une Eglise“.

Nagyon valószínű, hogy a templom mellett *kolostor* is volt a középkorban, amiről oklevélbeli adatunk is van.

A felsorolt építményeken kívül valószínűleg még *magán-lakóházak* is voltak a vár belső területén. Ha ez igaz, akkor bizonyosan ez volt Szednek legrégebb *városi része*, az, amelyben az idegenből jött hoszpiteszek laktak. Könnyű elképzelni, hogy milyen lehetett a képe ennek a várbeli városrésznek. Legfeljebb két utcája volt, s a főutca bizonyosan észak-déli irányban haladt az északi kaputoronytól a déli kapuig. Második utcája pedig az elsőt a közepe táján keresztezte s az irányát a nyugati torony és a Tiszára nyíló vízikapu jelezte. A két utca találkozásánál állott a templom. Ezek az utcák persze igen keskenyek voltak, s a szorosan egymáshoz simuló faházak tetőormukkal kifelé állottak egymás mellett.

Az időnkénti földmunkák, főleg csatornaépítések alkalmával tömördek régi alapfal került napvilágra a vár belsejében. Ezt *Kováts István* feljegyzéseiből tudjuk, de miután azokkal a régi falakkal akkor nem törődött senki sem, értéktelen ez is a mi szempontunkból. Kováts egyszer 15 különféle falat talált a vár belsejében, csatornázás közben, azonkívül a munkásai akkor két nap alatt 7—8 mázsa csontot ástak ki. „Roppant sok anyag lehet itt eltemetve — mondja ő — érdemes lenne a váracst elbontani és annak talaját vagy négy méter mélyen látni“.

Mikor azután 1883-ban valóban elbontották a várat, a sok faragott, díszített kövön, a sok százféle alakú és minőségű téglán kívül csakugyan előkerült sok tárgy, de nem rendszeres ásatás eredményeként, hanem csak a véletlen nyomán. Ezekből (a köveken és téglákon kívül) 57 darab bekerült a városi múzeumba.

Van közöttük sok középkori eredetű tárgy, mint például egy kis bronzból való kettős *keresztcske*, románstílusú, egy középkori formájú *bronz-csengetyű* töredéke, egy kisebb és egy szokatlanul nagy alakú

bronz-csörgő, egy naturalisztikusan kiképzett mákfejet utánzó ismeretlen rendeltetésű tárgy bronzból, talán valami rácsozatnak vagy műtárgynak a felső végződése. Román stílusnak bizonyult még egy kb. 6 cm. hosszú bronztárgy, templomi *gyertyatartó*nak felső része, valamint egy félgömb-alakú, díszítésekkel borított ismeretlen bronztárgy, talán templomi *füstölő*nek a fedele. Két üvegtöredék is érdemes a megemlítésre, *ángostárnak* nevezett, a középkorban is igen kedvelt palackféle üvegedénynek a nyakrészei ezek. *Henszlmann* hasonló töredékeket talált a báthmonostori benedekrendi kolostor romjaiban.

A várbontás alkalmával találtak még a vár földjében sok kőből és vasból való kisebb és nagyobb fajta ágyúgolyót, láncos golyót, lándzsát, vasfokost, patkót és tömérdék cserépedény-töredéket.

*

Nem volt céлом évekre pontosan meghatározni a szegedi vár keletkezését. Kellő számú okmányok nélkül ez természetesen lehetetlen kísérlet, azt azonban egészen biztosan meg lehetett állapítani a felsorakoztatott bizonyítékok alapján, hogy a szegedi várat nem Szuleiman török császár építette, hanem annak építése a XIII. századra esik, a tatárpusztítás utáni évekbe. Azt a feltevést tehát, amelyet *Reizner* János Szeged történetében hangoztatott, hogy ezt a várat IV. Béla király építette, de amit ő csak a politikai történetből vett adatokkal bizonyított, azt én az építéstörténeti adatok és a stíltani analógiák alapján igyekeztem kétségtelenné tenni.

*

A középkori szegedi vár, keletkezésekor bizonyosan a kor hadivivmányainak megfelelő erősség volt. Akkori fogalmak szerint bizonyosan hatalmas és erős volt, de ezt a tulajdonságát természetesen az idő haladásával lassan-lassan elvesztette. Nemcsak azért, mert falai és tornyai romlottak, hanem főleg a haditechnika haladása folytán váltak a védőművei erőtlenné, az újabb és újabb támadóeszközök ellen nem nyújtottak már hathatós védelmet.

De még akkor is, ha erősség tekintetében nem vált ki a többi középkori magyar vár sorából, ha nem volt is olyan dicső a története, mint Szigetváré vagy Eger váráé, annyi bizonyos, hogy a középkorban nagyon szép és festői volt a külseje. Mert ha képzeletünkben magunk elé varázsoljuk a várnak a külső képét s kérjük, hogy milyen lehetett az, csak azt válaszolhatjuk, hogy szép, hatásos és impozáns volt. A magas lőrésesipkézetes fal, a sok és különféle formájú faltorony, a vízzel telt széles árok, felvonóhid, csúcsos toronytetők, a falak mögött égnek meredő templomtorony és a kikandikáló csúcsos oromzatos háztetők meglepően szép és hatásos körvonalú képet nyújthattak. Az bizonyos, hogy szépség és festőiség tekintetében semmivel sem maradt el a szegedi vár nemcsak a hazai, de még a maga korabeli külföldi híres szép várak mögött.

Cs. Sebestyén Károly.